

AURELIUS AUGUSTINUS

O POŘÁDKU

DE ORDINE

ÚVOD

Na podzim r. 386 se vzdal Augustin, jemuž bylo tehdy 32 let, svého místa učitele rétoriky v Miláně a odešel na venkovský statek Cassiciacum; pozval ho tam jeho milánský druh, učitel gramatiky Verekundus. Příčinou jeho odchodu ze školy bylo jednak jeho otřesené zdraví, jednak náboženský obrat, jež tehdy prožil a jež ho přivedl nadobro ke křesťanství. V Cassiciacu nežil sám: provázela ho tam jeho matka Monika, syn Adeodatus, bratr Navigius, dva bratrance, bývalý žák i krajan Alypius a dva jinoši, také krajané, Licentius a Trygetius. Ty Augustin v Cassiciacu vyučoval: četl s nimi Vergilia a rozmlouval s nimi i s ostatními přáteli o filosofii; mimo to se staral o přítelovo hospodářství, a volný čas, zvláště noci, věnoval přemýšlení a spisování.

V dialogu „O pořádku“ (*De ordine*), jež tehdy (koncem r. 386) vznikl, se dokazuje, že v celém vesmíru vládne pořádek a ten pochází od Boha. Ale není to jediný námět tohoto spisu: ač mluví o pořádku, dbá ho zde Augustin méně než v jiných svých dílech a ponechává volnou cestu svému mladistvě překypujícímu myšlení, směřujícímu vždy k celku a spojujícímu věci na první pohled odlehle. Začíná sice hned bez okolků řešiti svou otázku, ale čím dále tím více od ní odbíhá. Dokazuje, že i zlo náleží do světového pořádku, ale nabízející se otázku, je-li Bůh původcem zla, nechává výslovně nedořešenu (II 24) a místo toho jedná obšírně o cestě k poznání Boha. V jiných odbočkách dokazuje, že křesťan se smí obírat filosofií (I 32), vymezuje pojem bytí s Bohem (II 3-10, 20), uvažuje o mudrcově duchu (II 4-9, 18), o pohybu (II 3, 18), o autoritě a rozumu (II 26 n.) a j. Mezi těmito odbočkami a hlavním námětem jsou ovšem spojující niti: tak cesta k poznání Boha je cestou pořádku v životě a v učení, výklad o mudrci vede k důležitému vymezení pošetilosti a s ní i zla, úvahy o autoritě a rozumu jsou úvodem k popisu cesty k Bohu a pod., přece však nelze popřít, že myšlenková osnova spisu je velmi volná.

Základní myšlenka dialogu, že vesmírem vládne pořádek pocházející od Boha, je v soulase s křesťanským pojetím Boha, ba je jeho nutnou součástí, ale Augustin ji dokazuje způsobem antických filosofů. Řekové, jsouce vedeni svým estetickým smyslem, viděli pořádek v celém vesmíru (*kosmos*, řád). Podrobně prokazovali onen pořádek Platon v „Timaiu“, stoikové a Plotinos. Na Augustina působili zvláště stoikové a Plotinos, kteří mluvili o Prozřetelnosti a snažili se omluviti zlo ve vesmíru, tak jako je omlouval v novém věku Leibniz (*Essais de Théodicée*, 1710). Také druhý, vedlejší námět dialogu, vzestup duše k Bohu, pochází z antické filosofie: takovou cestu líčil již Platon v *Hostině*. Avšak Augustin nečerpal z něho, nýbrž z Plotinova učení o očišťování duše a z Varronova díla *O naukách*; Varro se v něm opíral o stoika Poseidonia, který těžil z pythagorovské číselné mystiky, z Platona a z jiných řeckých filosofů. I některé jiné myšlenky dialogu pramení z antické filosofie: myšlenka o nehybném Bohu (II 3) náleží Aristotelovi, zásada obecné příčinnosti (I 11) a obraz mudrce stoikům, pojetí zla jako temnoty, nedostatku Plotinovi a pod. Tyto i jiné myšlenky řeckých filosofů rozvinul Augustin podle svých zájmů (zvláště ho zajímala estetika a psychologie) a přetvořil je v křesťanském duchu: všechny přizpůsobil své hluboké víře v Boha.

Také slovesný tvar jeho spisu je antický: je to nepřímý dialog (o rozhovoru se vypráví) s věnovacím dopisem; Augustin připsal spis svému příteli Zenobiovi. Takové dialogy s věnovacími dopisy skládal Cicero; on byl vzorem Augustinovi, ne tvůrce filosofického dialogu Platon, jehož díla mohl znát jen z nečetných překladů. Přesto se v „Pořádku“ dosti přiblížil Platonovu dialogu, a to zevrubnou, názornou kresbou prostředí, osobitým líčením hlavních postav, Licentia a Trygetia - jsou to jinoši vzrušení stejně jako Sokratovi žáci v dialozích Platonových - a dialektickým způsobem rozmluvy s hojnými oklikami. Tak i základní myšlenky spisu i jeho tvar

jsou platonské, ale ne proto, že by byl Augustin Platona napodobil, nýbrž že měli příbuznou povahu.

Arci sloh Augustinova dialogu jest odchylný i od Platonova i od Ciceronova. Je rétoričtější; po způsobu rétorů činí Augustin hojně poklony i příjemci dialogu i jiným jeho čtenářům (I 32), užívá rozlehlých souvětí s větami často trojdílnými nebo antithetickými a s jinými účinnými figurami. Ale nejde tu jen o rétoričnost mluvy : proti klasickému slohu Platonovu a klasicistickému Ciceronovu má Augustinův dialog ráz barokní: řeč oplývá obrazy, výraz je často vzrušený, pathetický (např. I 29n.), jindy nás překvapují naturalistické výjevy (I 22 n.). Na vrub tohoto naturalismu spadá Augustinovo zdůrazňování, že jeho dílo je věrným obrazem skutečných rozmluv se žáky a přáteli, které byly hned zapisovány. Jistě tomu nesmíme doslovně věřiti: mluva všech osob je zcela jednotná a myšlenky jinochů přesahují nejednou jejich pravděpodobné schopnosti, ale že základem dialogu byly skutečné rozhovory, o tom netřeba pochybovat.

Přes svůj bohatý, rozmanitý obsah a přes svůj umělý tvar je dialog „O pořádku“ málo znám. U nás podal z něho jen výtah Fr. Doubrava (Sv. Aurelia Augustina spisy, I, 1893, 253 n.), ale i do cizích jazyků býval zřídka překládán; teprve v poslední době vyšly najednou dva jeho německé překlady (C. J. Perl, Paderborn 1940; P. Keseling, Münster 1940) a jeden francouzský (R. Jolivet, Paříž 1939). Není to snad pouhá náhoda, nýbrž výraz dnešní touhy po božském řádu.

Základem našeho překladu je kritické vydání P. Knölla (Corp. script. eccles. lat. 63, 1922, 119 n.).

Ale kdo je v myslí tak zaslepen, že by váhal přiřknout božské moci a vládě to, co je rozumného v pohybu těl, pokud je to mimo lidské uspořádání a vůli? Či snad náhoda utvářila údy s tak přesným a jemným rozměřením i u všech nejmenších živočichů? Anebo, kdo tu neuznává náhodu, mohl by snad tvrdit, že se to děje jinak než rozumem? Anebo se snad nějakými hříčkami lichého dohadu odvážíme odlučovat v celé přírodě od skryté vůle Boží vznešenosti to, čemu se podivujeme ve všech jednotlivých věcech, uspořádaných bez účasti lidského umění? Avšak právě to budí pochybnosti, že údy blechy jsou podivuhodně rozloženy a rozlišeny, zatím co lidský život je zmítán a kolísá se neklidem nesčetných zmatků. Ale kdyby někdo viděl tak málo, že by jeho zrak nebyl s to obsáhnout na mosaikové podlaze nic více než jednotlivý kamének, vytýkal by podobně umělci neznalost uspořádání a skladby, ježto by pokládal rozmanitost kamének za porušení a nemohl by najednou vidět a přehlédnout onu mosaiku, souhlasnou v podobě jednotné krásy. A nic jiného se neděje nevzdělaným lidem; svou slabou myslí nedovedou obejmout celé přizpůsobení i smysl věcí, a proto, zarazí-li je něco příliš velikého pro jejich myšlení, domnívají se, že je ve věcech něco velmi ošklivého.

Hlavní příčinou tohoto omylu jest, že člověk je sám sobě neznám. Aby se poznal, potřebuje dlouhého cviku v odvracení se od smyslů a v soustředování ducha v sobě samém i jeho podržování u sebe samého. Toho dosahují jen ti, kdo poranění domněnek, způsobená během denního života, buď vypalují¹ osamělostí, nebo léčí svobodnými naukami. Jen duch sobě navracený chápe, jaká je krása veškerenstva. To je jistě nazváno dle jednoho (*unus — universitas*), a proto nemůže jeho krásu vidět duše, která se obrací k mnohému a svou chtivostí upadá do chudoby. Té — toho duše neví — se lze vyhnout jenom odloučením od množství; míním pak ne množství lidí, nýbrž všech věcí dotýkajících se smyslů. A nediv se, že duše trpí tím

¹ Rány bývaly v starém věku vypalovány žhavým železem.

více nedostatkem, čím více touží obsáhnout! Neboť v sebe větším kruhu je jediný střed, kam vše směřuje — matematikové jej nazývají *kentron*² — a ačkoli se celý obvod může dělit do nekonečného počtu částí, přece není nic mimo onen jediný bod, čím by se ostatní stejnoměrně odměřovalo, a on vládne nade vším jakýmsi právem rovnosti. A chtěl-li bys z něho vystoupit do kterékoli části kruhu, vše se ztrácí tím více, čím se postupuje do více částí. Stejně duch, od sebe se rozlévající, se tříští jakousi nesmírností a strádá opravdovou chudobou, neboť vlastní povaha jej nutí, aby hledal všude jedno, avšak množství mu nedovoluje, aby je našel.

Ale jak je to s tím, co jsem řekl, a jaká je příčina bloudění duší i jak se všechny věci v jednotě shodují, jsou dokonalé, a přitom přece je nutno se vyhýbat hříchům, vše to jistě pochopíš, milý Zenobie, neboť je mi dobře známo tvé nadání i tvůj duch, milující všelikou krásu, prostý nemírnosti i kalu vášně. Tato předzvěst tvé budoucí moudrosti brání božským právem zhoubným žádostem, takže neopustíš svou věc, zlákan nepravými rozkošemi, nad kteréžto poklesnutí nelze nalézt nic hanebnějšího a nebezpečnějšího. Pochopíš to tedy, věř mi, věnuješ-li se svému vzdělání. Jím se očišťuje a pěstuje duch, jenž dotud nebyl nikterak způsobit, aby mu byla svěřena božská semena. A jak se to vše má, jaký to vyžaduje pořádek, co slibuje rozum pilným a řádným lidem, jakým životem žijeme my, tobě nejdražší, a jaký plod sklízíme ze své svobodné prázdny, o tom tě tyto knihy — jsou nám milejší pro tvé jméno než pro naši práci — snad dostatečně poučí, obzvláště zvolíš-li si lepší stránku a oddáš-li se i přizpůsobíš pořádku, o němž tobě píší.

Neboť sotva mě donutily žaludeční bolesti zanechat vyučování³ — snažil jsem se však, jak víš, i bez takové nutnosti utéci se k filosofii, ihned jsem se odebral do venkovského dvorce našeho důvěrného přítele Verekunda. Mám ti říkat, že byl tomu rád? Znáš nejlépe obzvláštní jeho laskavost ke všem a zejména ke mně. Tam jsme vzájemně rozmlouvali o tom, cokoliv se nám zdálo užitečným, a užívali jsme přitom písátka, abychom všechno zaznamenali. Viděl jsem, že toto prospívá mému zdraví, neboť měl-li jsem jakousi obtíž při souvislém mluvení, při střídavém hovoru nevznikala zvláštní námaha. Kromě toho, kdybych se byl rozhodl uveřejnit něco ze svých výkladů, nebylo by nutno jinak to vyjadřovat a nebyla by obtíž s rozpomínáním. Brali pak v tom se mnou podíl Alypius, můj bratr Navigius a Licentius, jenž se proti všemu očekávání oddal najednou básnictví. Také Trygetius se nám vrátil z vojny a jako bývalý voják si oblíbil dějepis.

Měli jsme též po ruce některé knihy.

Nuže kteréši noci jsem se podle svého zvyku probudil a uvažoval jsem tiše u sebe o tom, co mi odněkud přicházelo na mysl. Neboť z touhy po nalézání pravdy se mi stalo již zvykem, že jsem buď první část noci, měl-li jsem větší starosti, anebo poslední část, vždycky však téměř polovinu noci probděl a o něčem přemýšlel, a netrpěl jsem, abych byl odváděn od sebe samého nočními pracemi jinochů. Oni po celý den tolik pracovali, že se mi zdálo přílišným, kdyby vynakládali též část noci na učení, a měli také ode mne nařizeno, aby se bez knih něčím u sebe obírali a navykali svou mysl se soustřeďovat. Bděl jsem tedy, jak jsem řekl, když, hle, upoutal můj sluch šumot vody, tekoucí za lázní, a nad obyčej pozorně jsem si ho povšiml. Zdálo se mi nad míru podivným, že táž voda valící se přes kameny, hučela brzy jasněji, brzy tlumeněji. Počal jsem se sebe tázat, jaká je toho příčina. Přiznávám se, nic mě nenapadlo. Tu na svém loži Licentius zahnal dotěravě myši tím, že udeřil blízko do dřeva, a dal tak najevo, že bdí. A já se ho tázal: „Pozoroval jsi, Licentie — neboť vidím, že ti tvá Musa rozlítla světlo k noční práci —, jak to koryto nestejně zvučí?“

² *Kentron* je řecký název středu (lat. *centrum*).

³ Jinde (*Proti akademikům* I 3, *O blaženém životě* 4 atd.) mluvil Augustin o plicním neduhu.

„To mi není již nové,“ odvětil, „neboť když jsem se někdy probudil a z touhy po pěkném počasí jsem naslouchal, zda neprší, dělala ta voda totéž, co nyní“ přisvědčil Trygetius, neboť i on ležel v téže síni na svém lůžku a bděl, aniž jsme to věděli — byla totiž tma; to je v Itálii bezmála nutno i u zámožných lidí.⁴

Viděl jsem tedy, že naše škola, ať jakkoli malá — neboť Alypius i Navigius odešli do města — nespí ani v těchto hodinách, a onen běh vody mě nabádal, abych o něm něco pověděl. I pravil jsem: „Co se vám zdá být příčinou, že se ten zvuk tak mění? Vždyť nelze myslit, že by někdo v těchto hodinách tolikrát přerušoval tok buď přecházením nebo praním něčeho.“

„Co myslíš jiného,“ řekl Licentius, „než že někde nějaké listí, jaké na podzim stále a hojně padá, vraženo jsouc do úžiny koryta, někdy je proudem přemáháno a ustupuje, ale sotva přejde dorážející voda, znovu se hromadí a těsná? Anebo působí rozmanité padání plovoucího listí něco jiného, co může podobně onen proud brzy zadržovat, brzy propouštět?“ Zdálo se mi to pravděpodobným, ježto jsem neměl jiného výkladu; pochválil jsem Licentiův vtip a přiznal jsem, že jsem nic nenalezl, ač jsem dlouho uvažoval o příčině.

Pak jsem pravil po krátkém mlčení: „Právem ses ničemu nedivil a u Kalliopy⁵ zdržoval.“

„Právem,“ řekl, „ale nyní jsi způsobil, že se velmi divím.“

„Čemupak?“ tázal jsem se.

„Protože ty ses tomu podivil,“ odpověděl.

„Odkudpak,“ tázal jsem se, „vznikává podiv, anebo která jest matka této nectnosti, ne-li nějaká nezvyklá věc mimo zřejmý pořádek příčin?“

A on řekl: „Uznávám mimo zřejmý, neboť se mi zdá, že se nic neděje mimo pořádek.“

Tu jsem se vzrušil živější nadějí než jindy při svých otázkách, protože duch Licentiův, málem teprve od včerejška k tomu obrácený, pochopil tak velikou věc a tak náhle, ač jsme mezi sebou nikdy o těchto věcech neuvažovali. I pravil jsem: „Dobře, dobře, věru zcela dobře jsi mnoho myslil a mnoho ses odvážil. To, věř mi, daleko přesahuje Helikon,⁶ k jehož vrcholu se snažíš dojít tak jako k nebi. Ale velmi bych si přál, abys setrval při této myšlence, neboť se pokusím ji zviklat.“

„Nech mě jenom,“ řekl, „prosím tě, neboť jsem obrátil svou mysl k něčemu úplně jinému.“

Tu jsem se nemálo bál, aby on, zcela stržen básnickým zájmem, nebyl daleko odveden od filosofie, a pravil jsem: „Dráždíš mě, abych si zpěvem a vytím dobíral ty tvé verše všeho druhu, které se chystají postavit mezi tebe a pravdu hroznější zeď než mezi tvé milence, neboť oni aspoň na sebe dýchali starou šterbinou.“ Začal totiž tehdy básnit Pyrama.⁷

Když jsem to pronesl přísnějším hlasem, než Licentius očekával, umlkl na chvíli. A já jsem již zanechal, co jsme začali, a vrátil jsem se k sobě, abych se zbytečně a pošetile nesnažil zaměstnávat již zaměstnaného. Tu on řekl:

„Já prozradil se jako myš,

to nebylo vhodněji řečeno u Terentia,⁸ než může být řečeno ode mne o mně. Ale ovšem konec verše se snad změní v opak; praví-li totiž onen:

a dnes jsem zcela ztracen,

⁴ Ve vlasti Augustinově, Africe, se patrně po celou noc udržovalo v příbytcích noční světlo.

⁵ Musa básnictví.

⁶ Hora v Boiotii, zasvěcená Musám.

⁷ Babylonští milenci Pyramus a Thisbe, známí z Ovidiových *Proměn* (IV 55 n.) a z Shakespearova *Snu noci svatojanské*, se dorozumívali šterbinou ve zdi.

⁸ Ve veselohře *Kleštětec*, v. 1024.

budu snad já dnes nalezen. Neboť nepohrdáte snad věštěním zmyslí, běžným u pověřivých lidí. Nuže onu myš nebo rejska, jenž ti prozradil, že bdím, jsem povzbudil svým lomozem, pokud něco chápe, aby se vrátil do svého pelišku a tam odpočíval: proč bych tedy já sám nebyl povzbuzen lomozem tvého hlasu, abych spíše filosofoval než básnil? Neboť filosofie je náš pravý a pevný příbytek, jak počínám již věřit tobě, denně to dokazujícím. Není-li ti to tedy obtížné a pokládáš-li to za nutné, taž se mě, nač chceš! Pokud mohu, budu hájit pořádek světa a budu tvrdit, že se nic nemůže stát mimo pořádek. Neboť jsem jej do své mysli tak vssál a načerpal, že ani když mě někdo přemůže v tomto rozhovoru, nepříčtu to náhodě, nýbrž světovému pořádku. Neboť nebude přemožena sama věc, nýbrž Licentius.

S radostí jsem se opět věnoval svým žákům. I táži se Trygetia: „Co se tobě zdá?“

„Jsem sice co nejvíce nakloněn pořádku,“ odvětil, „přece jsem však nejistý a přál bych si, aby byla tak důležitá věc co nejbedlivěji probrána.“

„Měj si tedy,“ pravím, „ona strana tvou přízeň; neboť to, že jsi nejistý, je ti, tuším, společné s Licentiem i se mnou samým.“

„Já,“ řekl Licentius, „jsem si zcela jist svou myšlenkou. Neboť proč bych váhal zbořiti zeď, o níž ses zmínil, dříve než byla postavena? Věru básnictví mě nemůže tolik odvracet od filosofie jako nejistota, že bych mohl nalézt pravdu.“

Tu zvolal radostně Trygetius: „Hle, náš Licentius — to mnoho znamená — není již akademikem; vždyť jich dříve horlivě hájival!“⁹

„Nech toho již, prosím,“ řekl Licentius, „aby mě jejich lest a úskočnost neodvrátila a neodtrhla od jakési božské věci, která se mi počala ukazovat a ke které se dychtivě připoutávám!“

Tu jsem viděl, že se má radost rozmáhá mnohem silněji, než jsem se někdy odvážil si jen přát, a pronesl jsem v nadšení tento verš:

„Kéž tak učiní bůh otec!“¹⁰

Neboť ten, který nám dává právě věštbu a vniká v naše mysli, nás dovede, kam nám káže jít a kde se usadit, budeme-li ho následovat.¹¹ Ale není to vznešený Apollon, jenž v jeskyních, na horách a v lesích uchvacuje šilející věstce, roznícen dýmem kadidla a krví dobytčat, nýbrž je to jistě někdo jiný, jiný vznešený, pravdomluvný a sama — proč bych to obcházel slovy — pravda, jejímiž věstci jsou, kdokoliv mohou být moudří. Nuže začněme, Licentie, ve zbožnosti i oddanosti a svými šlépějemi udusme zhoubný oheň dýmavých žádostí!“

„Taž se již, prosím tě,“ řekl, „mohu-li ovšem tuto tak velikou věc vyložit slovy, a dokonce svými slovy!“

„Odpověz mi,“ pravím, „nejprve na to, z čeho soudíš, že ona voda sem neteče jen tak náhodou, nýbrž v pořádku! Neboť že teče na dřevěných korytech a že je vedena až tam, kde jí potřebujeme, to může souviset s pořádkem. Lidé, užívající rozumu, učinili, že z jednoho vedení vody zároveň pijí, koupají se i perou, a bylo důsledkem výhodné polohy, že tak učinili. Že však ono listí podle tvých slov tak napadalo, až se přihodilo, čemu jsme se divili, to přisoudíme nějakému světovému pořádku či spíše náhodě?“

On pravil: „Jako by se věru někomu, kdo zcela jasně vidí, že se nic nemůže stát bez příčiny, mohlo zdát, že ono listí musilo nebo mohlo padat jinak, než padalo! Jakkpak, přeješ si, abych

⁹ Ve spise *Proti akademikům* hájil akademické skepse.

¹⁰ Vergilius, *Aeneis* X 875, ale Vergilius mluvil o otci bohů.

V některých rukopisech se čtou ještě další slova Vergiliova: „Kéž tak Apollon mocný! Začni. . .“

¹¹ Podle Vergiliovy *Aeneidy* III 88 n. (o Apollonovi).

sledoval polohu stromů i větví a samu váhu, jakou dala příroda listům? Nač mám zkoumat buď pohyb vzduchu, jímž listy poletují, nebo jeho klid, jímž klesají, jakož i rozmanité způsoby jejich pádu podle stavu počasí, podle jejich tíže, podle jejich tvaru a jiných nesčetných i tajemných příčin? Tyto věci jsou skryty našim smyslům, zcela skryty, avšak to, co dostačí pro řešenou otázku, není jaksi skryto naší mysli, totiž že se nic neděje bez příčiny. Neboť dotěrný tazatel se může dále vyptávat: jaká byla příčina, že tam byly zasázeny stromy? Odpovím, že lidé vyhledávali úrodnou půdu. Ale což, nejsou-li to ovocné stromy a vyrostly tam náhodou? I tu odpovím, že my, lidé, málo vidíme a že příroda, jež zrodila ony stromy, není nijak nerozvázná. Co mám ještě říci? Buď mě poučíte, že se něco děje bez příčiny, nebo věřte, že se nic neděje, leč v určitém pořádku příčin!“

Pravil jsem mu : „Až mě nazveš dotěrným tazatelem — stěží jím mohu nebýt, vždyť jsem vybojoval, abys nerozmlouval s Pyramem a Thisbou -, přece se tě budu dále dotazovat. K jakému účelu (abych pomlčel o jiných nesčetných věcech) zrodila tato příroda — chceš totiž, aby se jevila spořádanou, — ty stromy, které nenosí ovoce?“

Když on přemýšlel, co by odpověděl, řekl Trygetius: „Cožpak poskytují stromy lidem užitek jen svými plody? Jak veliký je prospěch z jiných věcí: ze stínu, ze dřeva a konečně ze samotných ratolestí a listů?“

„Zapřísahám tě,“ řekl Licentius, „neodpovídej takto na jeho otázky! Vždyť lze uvést nesčetně věcí, z kterých nemají lidé žádného užítku, anebo je tak skrytý a tak nepatrný, že jej lidé, zejména my, nemohou vypátrat nebo dokázat. Ať nás raději sám poučí, jak se něco děje bez předcházející příčiny.“

„Později,“ pravím, „to uvidíme. Neboť není třeba, abych já byl učitelem, když ty jsi prohlásil, že sis v tak velké věci jist, a dosud jsi mě nijak nepoučil, ač nadměru toužím po poučení a jen proto bdím ve dne i v noci.“

„Kam mě to posíláš?“, zvolal. „Děláš to proto, že tě následuji ochotněji, než ono listí následuje větrů, jimiž je vrháno do vody, takže mu nestačí padat, ale je také vlečeno? Neboť co se stane jiného, učí-li Licentius Augustina, a dokonce o tom, co je v samém nitru filosofie?“

„Prosím tě,“ pravím, „ani sebe tolik neponižuj, ani mne nevynášej! Vždyť také já jsem ve filosofii ještě dítětem, a táži-li se na něco, nestarám se příliš o to, čím prostřednictvím mi odpovíš, jenž mě denně přijímá jako prosebníka a jehož hlasatelem se ty — tak věřím — jednou staneš. A toto ‚jednou‘ není snad již vzdáleno. Ale i jiní, velmi vzdálení od této činnosti, nás mohou něčemu naučit, jsou-li spojeni jakoby pouty otázek se společnostmi rozmlouvajících. A toto ‚něco‘ není k zahození. Či nevidíš — rád totiž užiji tvého podobenství —, že právě ono listí, které je unášeno větry a které pluje po vlnách, nemálo brání valícímu se proudu a připomíná tak lidem pořádek věcí, je-li ovšem pravda, co hájíš?“

Tu on radostí vyskočil z lůžka a zvolal: „Kdo by mohl popírat, veliký Bože, že vše spravuješ v pořádku? Jak spolu všechno souvisí! V jak přesném postupu se to do sebe váže! Jak velké a jak četné věci se přihodily, abychom toto mluvili! Jak velké věci se dějí, abychom tebe našli! Neboť odkud to vzniká a pochází než z pořádku věcí, že jsme se probudili, že jsi zpozoroval onen zvuk, že ses u sebe tázal na jeho příčinu a že jsi našel příčinu tak nepatrné věci? I myš vyleze, aby se prozradilo, že jsem vzhůru! A konečně také tvá řeč, aniž snad o to usiluješ — neboť nikdo nemá v moci, co mu přijde na mysl, — je tak nějak vedena, že mě sama poučí, co ti mám odpovídat. Prosím tě: kdyby byla naše rozmluva zapsána, jak to máš v úmyslu, a dosti se rozšířila mezi lidmi, zdaž by se to nezdálo tak velikou věcí, že by nějaký znamenitý věstec nebo

Chaldej,¹² byv na to otázan, měl odpovědět mnohem dříve, než se to stalo? Kdyby vskutku odpověděl, byl by nazýván božským, byl by všemi vychvalován, a přece by se ho nikdo netázal, proč padl list se stromu, anebo zda byla pobíhající myš obtížná ležícímu člověku. Zdaž řekl někdy některý z oněch věštců sám od sebe, nebo snad byl od tazatele přinucen říci, že se stanou takové věci? A přece kdyby předpověděl, že vznikne nějaká ne napatrná kniha, a viděl by, že se to nutně stane — neboť by nemohl jinak věštit —, jistě to, cokoli venku působí poletující listy a cokoli doma působí nejnižší zvířátko, je tak nutné v světovém pořádku jako onen spis. Neboť se v něm vyslovuje to, co by bez oněch předcházejících, zcela napatrných věcí nemohlo ani přijít na mysl, ani být vysloveno a uchováno potomstvu. Proto již, prosím vás, nikdo se mě netaž, proč se vše děje! Stačí, že se nic neděje a nic nevzniká, co by nebyla zrodila a v pohyb uvedla nějaká příčina.“

„Je zřejmo,“ pravím, „že nevíš, hochu, kolik námitek a od jakých mužů bylo proneseno proti věšterství. Avšak odpověz nyní, ne zda se něco děje bez příčiny — neboť na to, jak již vidím, nechceš odpovídat —, nýbrž zda tento pořádek, tebou hájený, se ti zdá něčím dobrým či zlým!“

On odvětil po jakémsi váhání: „Neotázal ses tak, abych mohl odpovědět jedno z dvojího. Vidím tu totiž cosi středního, neboť pořádek se mi nezdá ani dobrem ani zlem.“

„Co aspoň myslíš,“ pravím, „že je opakem pořádku?“

„Nic,“ odpověděl, „neboť jak by mohlo být něco opakem věci, která vše ovládla, vše obsáhla? Vždyť to, co bude opakem pořádku, bude nutně mimo pořádek; vidím však, že není nic mimo pořádek; proto je třeba soudit, že není nic opakem pořádku.“

„Tedy chyba,“ namítl Trygetius, „není opakem pořádku?“

„Nikterak,“ řekl, „neboť vidím, že nikdo nechýbuje bez příčiny, avšak řada příčin je spjata pořádkem, a chyba je nejen plozena příčinou, nýbrž také něco plodí, čeho je příčinou. Proto, jako není chyba mimo pořádek, tak nemůže být opakem pořádku.“

Trygetius umkl a já se nemohl udržet radostí, poněvadž jsem viděl, že se Licentius, syn nejdražšího přítele, stává také mým synem, že mi v něm dokonce povstává a roste přítel a že on, nad jehož zájmem i o všední nauky jsem zoufal, vchází s veškerou prudkostí do nitra filosofie, jako by v ní poznal své vlastnictví. Zatím co se tomu mlčky podívuji a překypuji díkučiněním, zvolá náhle, jako by byl uchvácen jakýmsi vnuknutím: „Ó, kdybych mohl říci, co bych chtěl! Prosím vás, slova, kdekoli jste, přispěchejte! I dobra i zla jsou obsažena v pořádku. Věřte, chcete-li, neboť nevím, jak bych to vysvětlil!“

Já se divil a mlčel. Když však viděl Trygetius, že se Licentius, ztráviv jaksi své opojení, uklidňuje a vrací k rozmluvě, řekl: „Zdá se mi nesmyslným a zcela vzdáleným od pravdy, co povídáš. Ale, prosím tě, měj se mnou trochu trpělivosti a neruš mě křikem!“

„Řekni co chceš“, pravil Licentius, „neboť se nebojím, že mě odvedeš od toho, co vidím a téměř již držím.“

Trygetius řekl: „Kéž by ses neodchyloval od pořádku, jehož hájíš! Pak bys neútočil proti Bohu s tak velikou — abych mluvil mírně — bezstarostností. Neboť co mohlo být řečeno bezbožnějšího, než že je také zlo zahrnuto v pořádku? Vždyť Bůh jistě miluje pořádek.“

„Věru miluje,“ dí on, „od něho pořádek vchází, s ním jest, a může-li se říci něco vhodnějšího v tak vznešené věci, sám s sebou, prosím, o tom uvažuj! Neboť nejsem schopen, abych tě o tom nyní poučil.“

„Nač mám uvažovat?“, odvětil Trygetius, „zcela přijímám, co říkáš, a mám dosti na tom, čemu rozumím. Neboť jistě jsi řekl, že je zlo zahrnuto v pořádku, že pořádek vychází od

¹² U maloasijských Chaldejů kvetlo odedávna věšterství; proto tak byli v Římě nazýváni všichni věšci.

nejvyššího Boha a jest jím milován. Z toho plyne, že i zlo pochází od nejvyššího Boha a že Bůh zlo miluje.“

Při tomto závěru jsem dostal strach o Licentia. Avšak on, naříkaje nad nedostatečností slov a nehledaje vůbec, co by odpověděl, nýbrž jak by vyjádřil to, co měl odpovědět, řekl: „Bůh nemiluje zlo, a to jen proto, poněvadž není v pořádku, aby Bůh zlo miloval; a proto velice miluje pořádek, poněvadž proň nemiluje zlo. Avšak jak by zlo nebylo obsaženo v pořádku, když je Bůh nemiluje? Vždyť to je právě pořádek zla, že není Bohem milováno. Či se ti zdá malým pořádkem věcí, že Bůh miluje dobro a nemiluje zlo? Tak zlo, jež Bůh nemiluje, není mimo pořádek, a přece Bůh miluje pořádek; neboť právě to miluje: milovat dobro a nemilovat zlo, a to svědčí o znamenitém pořádku a o božském zařízení. A ježto tento pořádek a zařízení udržují samotným rozlišením souhlas veškerenstva, proto musí být také zlo. Tudíž podobně jako z antithet¹³ — je nám to milé i v řeči — tj. z protiv, utváří se vespolek krása všech věcí.“

Pak na chvíli umlkl, ale náhle se vztyčil směrem k loži Trygetiovu a řekl: „Táži se tě, prosím, je-li Bůh spravedlivý.“ Onen mlčel, a jak později vyprávěl, příliš se divil i děsil nad řečí svého spolužáka a přítele, nadšenou náhle novým vnuknutím. A když mlčel, pokračoval Licentius takto: „Odpovíš-li mi totiž, že Bůh není spravedlivý, hled', co děláš, jenž jsi mě před chvílí vinil z bezbožnosti! Je-li však Bůh spravedlivý, jak se nám to říká a jak to cítíme nutností samého pořádku, pak je rozhodně spravedlivý tím, že přiděluje každému, co mu náleží. O jakém však lze mluvit přidělování, kde není žádného rozdílu? Anebo o jakém rozlišení, je-li vše dobré? A co lze shledat příčícího se pořádku, jestliže dává Boží spravedlnost každému, co mu náleží, podle zásluhy dobrých a zlých skutků? Že je však bůh spravedlivý, všichni uznáváme; vše je tedy spjato pořádkem.“

Po těchto slovech se vrhl na lůžko a pravil již mírnějším hlasem, když mu nikdo nic neodpovídal: „Ani ty mi nic neodpovídáš, jenž jsi mě sem přivedl?“

A já mu pravil:

*„Hle, nová zbožnost v tebe vstoupila; sem s tím!“*¹⁴

Ale co se mi bude zdát vhodným, odpovím až za dne; ten se tuším již vrací, není-li to záře měsíce, jež pokrývá okna. Nyní je třeba mlčet, aby zapomnění nepohltilo tak veliké a tak dobré myšlenky, Licentie. Což si nežádá náš spis, aby mu byly svěřeny? Řeknu ti jasně, co myslím. Budu mluvit proti tobě, pokud mohu, neboť porazíš-li mě, nemůže se mi dostat větší slávy. Jestliže však tvá slabost, nejsouc dost posílena vědeckým vzděláním, nebude snad moci snést tak velikého Boha a podlehne chytráctví nebo nějakému těžkému omylu lidí, jejichž věc se vynasnažím hájit, pak ti to připomene, jak veliké síly musíš nabýt, aby ses vrátil k Bohu statnější. Mimo to si přeji, aby byl podán tento náš rozhovor trochu vybroušeně, neboť jsem jej dlužen uším nikterak hrubým. Vždyť náš Zenobius mluvil se mnou často a mnoho o světovém pořádku, a když se mě vyptával na skryté věci, nemohl jsem ho nikdy uspokojit buď pro jejich temnost, nebo pro nedostatek času. Byl pak častými odklady do té míry netrpělivý, že mě i básní povzbudil, abych mu musil bedlivěji a obšírněji odpovědět. Byla to dobrá báseň; měl bys ho pro ni ještě raději. Ale nemohl jsem ti ji ani tehdy přečíst, kdy jsi byl naprosto bez zájmu o tyto otázky, a ani nyní nemohu. Jeho odchod byl pak za onoho poplachu¹⁵ tak náhlý a dál se v takovém zmatku, že jsme nemohli na nic z toho myslet. I rozhodl se zanechat mi tuto báseň, abych mu odpověděl, a mnoho okolností přispívá k tomu, aby mu byla poslána naše rozmluva. Předně poněvadž jsem mu ji dlužen, dále poněvadž se sluší pro jeho laskavost k nám, abychom

¹³ Antitheta (protiklady) se pokládala za působivou ozdobu řečnickou.

¹⁴ Terentius, *Dívka z Andru*, v. 730.

¹⁵ Není známo, na kterou událost se tu naráží.

mu takto ukázali, jaký život nyní vedeme; konečně poněvadž se nikdo více netěší nadějí v tebe než on. Pokud tu byl přítomen, měl pro přátelství k tvému otci nebo spíše k nám všem velikou starost, že leckteré jiskry tvé vlohy, které pečlivě pozoroval, nebudou rozdmýchány mou péčí, nýbrž spíše zhašeny tvou nedbalostí. Doví-li se nyní, že se obíráš též básněním, bude se velmi radovat. Ba, zdá se mi, jako bych ho již viděl, jak jáás.“

„Ničím se mi více nezavděčíš,“ řekl, „ale ať se budete smát mé nestálosti a chlapecké lehkomyšlnosti, ať se to ve mně děje nějakým vpravdě božským pokynem a pořádkem, neváhám vám říci: zprotivila se mi náhle ona metra; jiným, zcela jiným světlem mi cosi zazářilo. Krásnější je filosofie, přiznávám, než Thisbe, než Pyramus, než Venuše i Mílek a všechny takové lásky.“ A vzdychaje děkoval Kristovi. Vyslechl jsem to — mám říkat, či nemám říkat, že rád? Ať to každý vyslechne, jak chce; nedbám o to, ledaže jsem se snad nemírně radoval.

Mezitím se rozednívalo. Oni vstali a já jsem se v slzách mnoho modlil. Náhle slyším, jak si Licentius radostně a hlučně prozpěvuje ona prorocká slova : „Bože ctností, obrať nás a ukaž nám tvář svou, a budeme spaseni!“¹⁶ Minulého dne, když po večeri vyšel ven za přirozenou potřebou, zpíval to hlasitě a naše matka nemohla snést, že se na onom místě zpívá a stále opakuje taková věc. Neříkal totiž nic jiného než to, ježto si nedávno osvojil onen nápev, a jak to bývá, miloval novou píseň. Žena, jak víš, velmi zbožná, ho pokárala právě proto, že se ono místo nehodí zpěvu. Tu on řekl žertem: „Jako by věru nevyslyšel Bůh můj hlas, kdyby mě tu zavřel nějaký nepřítel!“

Když se tedy ráno samotem vrátil — neboť oba vyšli pro touž příčinu — přistoupil k mému loži a řekl:

„Pověz mi pravdu — staň se již se mnou, cokoliv si přeješ! — co o mně soudíš!“

Tu se chopím jinochovy pravice a řeknu: „Co soudím, cítíš, věříš a chápeš. A věru myslím, že jsi nezpíval včera nadarmo, aby se ukázal tobě obrácenému Bůh ctností.“

On si na to vzpomněl s údivem a pravil: „Velikou věc říkáš a pravdivou. Neboť mě nemálo dojíhá, že jsem se nedávno tak těžce odvracel od oněch pošetilostí své básně, a nyní bych se již mrzel i styděl k nim se vracet: tak jsem všecek unášen k něčemu velikému a podivuhodnému. Zdaž to není opravdové obrácení k Bohu? Zároveň se raduji i z toho, že mi byla zbytečně učiněna ona úzkostlivá výčitka, protože jsem zpíval na takovém místě takovou věc.“

„Mně,“ pravím, „se to docela líbí a myslím, že náleží k onomu pořádku, abychom i o tom něco pověděli. Neboť shledávám, že se k oné písni hodí i místo, jímž byla matka pohoršena, i noc. Neboť od čeho myslíš, že chceme být odvráceni, modlíme-li se, abychom byli obráceni k Bohu a spatřili jeho tvář, ne-li od jakéhosi tělesného kalu a špíny, jakož i od temnoty, v kterou nás zahalil omyl? Anebo co jiného jest obrácení než ctností a umírněností se pozvednout k sobě samému od nevázanosti neřestí? A co jiného je Boží tvář než sama pravda, ke které vzdycháme a pro kterou se očišťujeme, ježto ji milujeme?“

„Nelze to lépe říci,“ zvolal; pak řekl tišeji jakoby do ucha: „Podívej se, prosím, kolik se toho sběhlo, abych věřil, že se se mnou něco děje již v příznivějším pořádku!“

„Dbáš-li,“ pravím, „o pořádek, je třeba, aby ses vrátil k oněm veršům. Neboť vzdělání v svobodných naukách, arcí jen skromné a omezené, činí milovníky pravdy hbitějšími, vytrvalejšími i půvabnějšími k jejímu objetí, takže po ní ohnivěji touží, vytrvaleji ji následují a na konec u ní sladčeji spočívají; to se nazývá, Licentie, blaženým životem. Při jeho jméně se všichni zvedají a hledí jaksi na tvé ruce, zda máš, co bys mohl dát jim nuzným a ztíženým rozmanitými nemocmi. Ale když jim počne moudrost ukládat, aby se podřídili lékařům a dali se s jakousi trpělivostí léčit, tu klesají zpět do svých cárů, a jsouce zžíráni jejich teplem, raději škrábou svrab

¹⁶ Žalm 79 (80), 8; v originále: *Bože zástupů* (...Sabaóth).

svých ubohých rozkoší, než aby snášeli a podstupovali předpisy lékařovy, poněkud tvrdé a nemocem obtížné, a byli tak navraceni úplnému zdraví a světlu. A tak, spokojující se jménem nejvyššího Boha a myšlenkou naň tak jako s almužnou, bídně žijí, přece však žijí. Avšak onen nejlepší a nejkrásnější ženich hledá jiné muže, anebo abychom správněji mluvili, jiné duše, které jsou již důstojny jeho lože, pokud mají toto tělo; jsou to ty, jimž dostačí ne žít, nýbrž blaženě žít. Jdi tedy zatím k oněm Musám! Ale víš, co bych chtěl, abys dělal?“

„Poruč,“ řekl, „co je ti libo!“

Pravil jsem: „Jakmile se Pyramus a jeho milenka na sobě navzájem usmrtí, jak o tom chceš básnit, pak máš nejvhodnější příležitost v samé bolesti, již má být tvá báseň prudce roznícena. Proklínej onen hanebný chtíč a otravné plameny, které vedou k tak žalostným koncům, a potom se zcela pozvedni k chvále čisté i upřímné lásky, již se duše, vybavené naukami a zkrášlené ctností, snoubí prostřednictvím filosofie s rozumem a nejen unikají smrti, nýbrž užívají též nejblaženějšího života!“

Tu on mlčel, dlouho přemítal a potřásaje hlavou odešel.

Potom jsem také já vstal, vykonali jsme každodenní modlitbu k Bohu a dali jsme se na cestu do lázní. Kdykoliv jsme nemohli být pro nevlídné počasí venku, hodilo se nám ono místo k rozmlouvání a byli jsme na ně zvyklí. Tu, hle, před vraty spatříme kohouty, velmi prudce bojující. Bylo nám milé je pozorovat. Vždyť oči milujících všechno obcházejí, všudy pronikají, zdaž odněkud nekyne krása rozumu, upravujícího a spravujícího vše vědomé i nevědomé. Tato krása všudy unáší své následovníky, na ni zírající, a káže, aby byla všude hledána. Neboť odkud anebo kde nám nemůže dát znamení? Tak u oněch kohoutů bylo vidět dopředu natažené hlavy, rozčepýřené peří, prudké rány, velmi opatrné uhýbání a v žádném pohybu těchto nerozumných zvířat nebylo nic nepůvabného, ježto jiný rozum shůry vše upravoval. Konečně bylo pozorovat sám zákon vítězův: hrdý zpěv a údy téměř v jeden kruh sevřené jakoby v pýše nadvlády; pak znak poraženého: peříčka vytrhaná s krku, v hlase i v pohybu vše ohyzdné a právě tím shodné jaksi s přírodními zákony i krásné.

Mnoho jsme uvažovali o tom, proč si tak všichni vedou, zda kvůli panství nad samicemi sobě podřízenými, dále proč v nás sám pohled na boj — nehledě k oněm hlubším úvahám — budí nemalou rozkoš z podívané, dále co je to v nás, co hledá mnohé věci odlehlé od smyslů, a co je to, co je poutáno lákáním samých smyslů. I říkali jsme si: kde není zákona?, kde nenáleží vláda lepšímu?, kde není stopy po pravidelnosti?, kde není napodobení oné nejpravější krásy?, kde není míry? A jsouce tím napomenuti, aby byla míra též v našem dívání, pokračovali jsme v cestě, kam jsme mířili. Tam jsme co možná přesně — neboť to byly čerstvé věci, a kdy by mohly tak význačné myšlenky uniknout paměti tří horlivých lidí? — zapsali všechny výtvořiny svého ponocování do této části knihy. Abych šetřil svého zdraví, nedělal jsem již onoho dne nic jiného, leč že jsem jako jindy probral se svými žáky před večerí půl zpěvu Vergilia. Přitom jsme nedbali o nic jiného než o pravou míru : ji nemůže nikdo neschvalovat, avšak uvědomit si ji je pro toho, kdo se něčím horlivě obírá, velmi obtížné a vzácné.

Potom druhého dne časně z rána jsme se sešli svěží na obvyklém místě a usedli jsme tam. A zatím co oba na mne napjatě hleděli, pravil jsem: „Teď ukaž, Licentie, co dovedeš, i ty, Trygetie, neboť nejde o malou věc: uvažujeme o pořádku. Proč bych vám měl nyní obšírně a uměle chválit pořádek, jako bych byl ustanoven na oné škole, odkud jsem rád unikl, ať již jakýmkoliv způsobem? Poslyšte, chcete-li — ano, hleďte, abyste to chtěli —, co lze říci nejkratšího, a jak se mi zdá, nejsprávnějšího k chvále pořádku! Pořádek to jest, jenž nás dovede k Bohu, budeme-li jej v životě zachovávat, a nebudeme-li jej zachovávat v životě, nedojdeme k Bohu. Že však k němu dojdeme, věříme i doufáme, neklamu-li se o vás. Proto musí být tato otázka mezi námi co

nejbedlivěji probírána a řešena. Přál bych si, aby byli přítomni též ostatní, kteří s námi mívají podíl v takových pracích; přál bych si, kdyby to bylo možné, abych měl u sebe netoliko tyto, nýbrž všechny naše přátele, jejichž nadání se vždy podivuji, a aby byli tak pozorni, jako jste vy, anebo abych tu měl aspoň Zenobia, jenž tolik přemýšlel o této věci, ale nikdy jsem ho nevyslechl v klidu, přiměřeném její důležitosti. Ale poněvadž tu nejsou, budou čísti aspoň náš spis, neboť jsem se rozhodl, neztrácet již slov o těchto otázkách a věci, unikající z paměti, svázat jaksí poutem písma, kterým by byly přiváděny nazpět. A snad to vyžadoval sám pořádek, jenž způsobil jejich nepřítomnost. Neboť vy přistupujete jistě k tak veliké věci s horlivější myslí, ježto se vám samojediným ukládá její provedení, a až to budou číst oni, kteří nám leží nejvíce na srdci, snad je podnítí něco k odporu. Tak nám tato rozprava zplodí jiné rozpravy a sám postup rozhovorů vstoupí do pořádku nauky.

Ale nyní, jak jsem slíbil, budu odporovat Licentiovi, pokud to předmět dovoluje; on provedl již skoro celou věc, může-li ji arci trvale a bezpečně opevnit obrannou hradbou.“

Tu jsem z jejich mlčení, tváře, očí a napjatých i nepohnutých údů viděl, že jsou značně zaujati velikostí předmětu a rozohněni touhou poslouchat. I pravil jsem: „Nuže, Licentie, je-li ti libo, seber v sobě, kolik máš sil, zostří, kolik máš bystrosti, a obsáhni pojmovým vymezením, co jest onen pořádek!“

Tu on, jakmile uslyšel, že je nucen k vymezení, ulekl se, jako by byl polit studenou vodou, hleděl na mne se zmatenou tváří, a jak to bývá, usmívaje se samým nepokojem, řekl: „Co to má být? Co myslíš, že беру na sebe? Myslíš, že jsem napojen nějakým cizím duchem?“ Ale hned se vzpamatoval a řekl: „Anebo se snad přece něco se mnou děje?“ A na chvíli umkl, aby uvedl do výměru, cokoli věděl o pořádku, a pak řekl vzrušeně: „Pořádek je to, čím se koná vše, co Bůh ustanovil.“

„Což,“ táži se, „nezdá se ti, že je také Bůh řízen pořádkem?“

„Zajisté se mi to zdá,“ odvětil.

„Je tedy Bůh řízen?“ ptal se Trygetius.

A on odpověděl: „Cožpak neuznáváš za Boha Krista, jenž k nám přišel v pořádku a říká, že byl poslán od Boha?¹⁷ Seslal-li k nám Bůh v pořádku Krista a uznáváme-li Krista za Boha, pak také Bůh nejen vše v pořádku řídí, ale je jím též řízen.“

Tu pravil Trygetius s jakousi pochybností: „Nevím, jak mám toto přijmout, neboť jmenujeme-li Boha, nepomýšlíme jaksí na samého Krista, nýbrž na Otce; na onoho však pomýšlíme, jmenujeme-li Syna Božího.“

„Pěknou věc děláš,“ namítl Licentius, „popřeme tedy, že syn Boží je Bohem?“

Tu on, ač se mu zdálo nebezpečným odpovědět, přece se k tomu donutil a řekl: „I ten je sice Bohem, ale přece ve vlastním smyslu nazýváme Bohem Otce.“

Pravil jsem mu: „Zadrž raději, vždyť Syn není nazýván Bohem v nevlastním smyslu!“

Tu Trygetius, pohnut zbožností, nechtěl, aby byla jeho slova zapsána, zato Licentius doléhal, aby byla zachována. Vedl si tu po způsobu dětí, nebo spíše — hrůza! — skoro všech lidí, jako bychom věru jednali o tom pro slávu. A když jsem káral vážnými slovy jeho cit, začervenal se. Tu jsem zpozoroval, jak se Trygetius směje jeho zmatku a raduje se z něho, i pravil jsem oběma: „Tak si počínáte? Nedožívá vás, jakým břemenem neřestí a temnotou nevědomostí jsme svíráni a zahalováni? To je ta vaše pozornost, nad níž jsem se pošetile radoval, a vaše pozdvižení k Bohu i pravdě? Ó, kdybyste viděli, třeba tak chorýma očima jako já, v jakých nebezpečích se ocitáme, jak chorobné šílenství projevuje tento smích! Ó, kdybyste to viděli! Jak rychle, jak

¹⁷ Jan 6, 38

ihned byste obrátili smích v trvalý pláč! Nešťastníci, nevíte, kde jsme? Je sice společné všem pošetilým a neučeným, že jejich duše jsou pohrouženy, ale moudrost nedává pohrouženým pomocnou ruku jedním a týmž způsobem. Jedni, věřte, jedni jsou voláni vzhůru, druzí jsou pouštěni do hlubin. Nezdvojujte, zapřísahám vás, mé strasti! Kéž mi dostačí mé rány, za jejichž vyléčení prosím Boha téměř každodenním nářkem, ale často sám sebe usvědčuji, že nejsem dosti hoden, abych byl tak brzo vyléčen, jak bych si přál. Nečiňte tak, zapřísahám vás, jestliže jste mi povinni trochou lásky, trochou přátelství, jestliže chápete, jak velice vás miluji, jak velice si vás vážím, jak velice mě znepokojuje starost o vaše mravy, jestliže jsem hoden, abyste mnou nepohrdali, jestliže konečně — Bůh mi buď svědkem! — nelžu, tvrdím-li, že nepřeji více sobě než vám! Splat'te mi dobrodiní, a nazýváte-li mě rádi svým učitelem, dejte mi mou mzdu: buďtež dobří!“

Tu mi slzy zabránily, abych pokračoval, a Licentius, „nesa velmi těžce, že se všechno zapisovalo, řekl: „Copak jsme vlastně učinili, prosím tě?“

„Nepřiznáváš se aspoň k svému hříchu?“ pravím. „Nevíš, jak jsem se ve škole zlobíval, že hoši nebyli vedeni užitečností a půvabem věd, nýbrž láskou ke zcela liché chvále, takže se někteří ani nestyděli přednášet cizí řeči a sklízet za to potlesk — ó žalostná špatnosti! — právě od těch, jejichž majetkem bylo, co přednášeli. Vy jste se sice snad nikdy ničeho takového nedopustili, ale přece se pokoušíte do filosofie a do toho života, který jsem konečně zvolil k své spokojenosti, zavést a tam rozplemenit poslední, avšak nade všechny ostatní škodlivější mor, mor zžírající řevnivosti a liché vychloubačnosti. A poněvadž vás odvracím od této chorobné marnivosti, budete snad lenivější k vědecké práci, a jsouce odehnáni od žáru nestálé slávy, ztuhnete do nečinné malátnosti. Já ubohý, budu-li musít i nyní kolem sebe snášet takové lidi, od kterých nemohou odstoupit neřesti, aby nenastoupily jiné neřesti na jejich místo!“

„Budeš s námi spokojen,“ řekl Licentius, „jak se polepšíme. Jenom tě při všem, co miluješ, prosíme, abys nám odpustil a abys dal vše to vymazat; ušetřil bys tím také psacích destiček, kterých se nám již nedostává. Vždyť leccos z našich hojných rozmluv nebylo zapsáno do knih.“

„Jen ať zůstane náš trest,“ řekl Trygetius, „aby právě ta sláva, jež nás láká, nás svými důtkami odháněla od lásky k sobě samé. Ale my se nemálo vynasnažíme, aby tyto zápisy čtli jenom naši přátelé a známí.“ Licentius s tím souhlasil.

Mezitím vstoupila má matka a otázala se nás, jak daleko jsme pokročili, neboť i jí byl znám předmět rozhovoru. A když jsem dal po našem způsobu zapsat i její příchod i její otázku, zvolala: „Co to děláte? Cožpak jsem kdy slyšela, že by v těch knihách, které čtete, byly uváděny též ženy do takových rozmluv?“

A já jí odpověděl: „Nedbám valně o úsudek pyšných a nezkušených lidí, kteří se hrnou podobně do čtení knih jako do pozdravování lidí. Neboť neuvažují o tom, jací jsou to lidé, nýbrž jakými šaty jsou oděni a jakou nádherou majetku a bohatství září. A v knihách nedávají příliš pozor na to, odkud vychází otázka, nebo kam se snaží dojít rozmlouvající, nebo co jest od nich vyloženo a dokázáno. Ale přece se mezi nimi vyskytují někteří, jejichž duch nezasluhuje pohrdání, neboť jsou jakoby pokropeni kořením ušlechtilého vzdělání a snadno je lze dovést pozlacenými a pomalovanými vraty do svatyně filosofie. Jim vyhověli naši předkové, jejichž knihy, jak vidím, jsou ti známy z naší četby, a v naší době — pomínu-li ostatní — muž nejvíce vynikající i nadáním i výmluvností i všemi významnými a dary štěstěny i duchem, což je nejdůležitější, totiž Theodorus,¹⁸ jehož sama dobře znáš, usiluje o to, aby ani nyní ani u potomstva žádný druh lidí nemohl oprávněně naříkat na písemnictví našich dob. A dostanou-li se

¹⁸ Mallius (n. Manlius) Theodorus, konsul r. 399, psal o filosofii, zvláště přírodní, a o metrice.

snad mé, knihy do rukou některých lidí, kteří, přečteš mé jméno, neřeknou :„Kdopak to je?, a nezhodí svazek, nýbrž buď ze zvědavosti nebo z veliké horlivosti vstoupí dovnitř, nedbajíce chudičkého práhu, tu se nebudou tito čtenáři horšit nad tím, že s tebou filosofuji, a nepohrdnou snad nikým z těch, jejichž řeč vkládám do svého spisu. Neboť jsou to nejen svobodní lidé, což dostačí kterékoli svobodné nauce, neřku-li filosofii, ale pocházejí každý z nejlepšího rodu. Ostatně ve spisech nejučenějších lidí vystupují i filosofující ševci i lidé mnohem nižšího postavení,¹⁹ kteří však zářili tak mocným světlem ducha a ctnosti, že by své přednosti za nic a za žádných okolností nechtěli vyměnit, i kdyby mohli, s žádnou takovou vznešeností. A nebudou chybět, věř mi, takoví lidé, jimž se bude více líbit to, že se mnou filosofuješ, než kdyby tu našli něco jiného buď příjemného nebo vážného. Neboť i u starých ženy filosofovaly²⁰ a tvá filosofie se mi nadmíru líbí.

Neboť abys, matko, vše věděla, to řecké slovo, kterým se nazývá filosofie, znamená láska k moudrosti. Proto také svaté Písmo, jež máš ve veliké úctě, nařizuje, abychom se vyhýbali a posmívali ne filosofům vůbec, nýbrž filosofům tohoto světa.²¹ Že je však ještě jiný svět, zcela vzdálený od našich očí, jež spatřuje jen duch několika málo zdravých, to naznačuje dostatečně sám Kristus, neboť neříká: „Království mé není ze světa,“ nýbrž: „Království mé není z tohoto světa.“²² Kdokoliv se domnívá, že se máme vyhýbat veškeré filosofii, ten nechce nic jiného, než abychom nemilovali moudrost. Pominul bych tě tedy v tomto mém spise, kdybys nemilovala moudrost, nepominul bych tě však, kdybys ji prostředně milovala, a ještě méně bych tě pominul, kdybys milovala moudrost tolik jako já. Avšak ty ji miluješ mnohem více než mne samého — a já vím, jak velice mě miluješ, — a tolik jsi v ní pokročila, že se již neděsíš — to je nejvyšším vrcholem filosofie, jak všichni uznávají — ani před žádným náhodným neštěstím, ani před samou smrtí, což je nejnesnadnější i pro lidi velmi učené. Nebudu tedy rád tvým žákem?“

Tu řekla matka laskavě a pokorně, že jsem nikdy tolik nelhal. I viděl jsem, že jsme již tolik mluvili, že to bylo třeba zapsat, a že míra knihy byla již dovršena a nebylo již po ruce psacích destiček. Rozhodl jsem se tedy odložit rozpravu; učinil jsem tak i proto, abych šetřil svého žaludku, neboť jej vzrušilo více, než bych byl chtěl, to, co se mi zdálo nutným vychrlit na ony jinochy.

Ale když jsme počali odcházet, pravil mi Licentius: „Všimni si, kolik a jak užitečného se nám od tebe dostává působením onoho nejtajnějšího božského pořádku, aniž o tom sám víš!“

„Vidím to,“ odvětil jsem, „nejsem Bohu nevděčný a doufám, že vy, kteří to pozorujete, se právě proto polepšíte.“

To byla onoho dne celá má práce.

¹⁹ Sokratovec Simon byl obuvníkem, stoik Kleanthes nádeníkem, Epiktetos otrokem atd.

²⁰ Na př. Theano (st. a ml.), Fintys, Hipparchia.

²¹ Pavel, *Kol.* 2, 8.

²² *Jan* 18, 36. V *Retraktacích* I 3, 2 odvolal Augustin tento výklad Kristova výroku. Píše tam, že se onen výrok nemá vztahovat na pomyslný svět platonický, nýbrž na příchod nového království.

KNIHA DRUHÁ

Po několika málo dnech přišel Alypius. Vyšlo zářivé slunce; jasná obloha i mírné počasí — pokud to bylo v oněch krajinách v zimě možno — nás pobídly, abychom sešli na louku, kde jsme často a rádi meškávali. Byla s námi též má matka. Její nadání i ducha, rozníceného pro božské věci, jsem poznal již dříve dlouhým stykem i bedlivým pozorováním, a v jakémsi rozhovoru o nemalé věci, který jsem vedl o svých narozeninách se spoluhodovníky a také do knihy zapsal,²³ se mi objevila její mysl tak hlubokou, že se nezdálo nic vhodnějšího pro pravou filosofii. Proto jsem se rozhodl dbát o to, aby nechyběla při naší rozmluvě, ježto měla mnoho volného času. To jsi poznal též z první knihy našeho spisu.

Usedli jsme tedy, jak jsme mohli pohodlně, na jmenovaném místě a já jsem pravil oněm dvěma jinochům : „Ačkoliv jsem se na vás horšil, že jste jednali dětinsky o vznešených věcech, přece, zdá se mi, se nestalo přízní Boží bez pořádku, že tou řečí, kterou jsem vás odváděl od oné lehkomyšlnosti, bylo stráveno mnoho času a že tak důležitá věc byla patrně odložena až na příchod Alypiův. A poněvadž jsem ho již zcela obeznámil s naší otázkou a ukázal jsem mu, kolik jsme v ní pokročili, jsi teď připraven, Licentie, hájit podle onoho tvého vymezení věc, kterou jsi na sebe vzal? Neboť si, tuším, pamatuji na tvůj výrok, že pořádek je to, čím Bůh vše koná.“

„Jsem připraven,“ řekl, „pokud stačím.“

„Jak tedy,“ táži se, „koná Bůh vše v pořádku? Tak, že také sebe řídí v pořádku, či spravuje v pořádku ostatní věci mimo sebe?“

„Kde je vše dobré,“ odvětil, „tam není pořádek, neboť je tam nejvyšší rovnost a ta nijak nevyžaduje pořádku.“

„Popíráš,“ pravím, „že je u Boha vše dobré?“

„Nepopírám,“ řekl.

„Z toho plyne,“ pravím, „že ani Bůh, ani to, co jest u něho, není spravováno v pořádku.“

Uznával to.

„Zdalipak,“ táži se, „vše dobré se ti nezdá být ničím?“ „Naopak,“ řekl, „dobro vpravdě *jest*.“

„Kam se tedy poděl,“ pravil jsem, „onen tvůj výrok, že vše, co jest, je spravováno v pořádku a že není vůbec nic, co by bylo odloučeno od pořádku?“

Odpověděl: „Ale jest i zlo a jím se stalo, že pořádek obsahuje též dobro, neboť samotné dobro není řízeno pořádkem, nýbrž zároveň dobro a zlo. Říkáme-li však „vše, co jest“, nemluvíme rozhodně jen o dobru. Z toho vyplývá, že vše dohromady, co Bůh spravuje, je spravováno v pořádku.“

A já: „Zdá se ti pohyblivým, co je spravováno a konáno, či to pokládáš za nehybné?“

Odpověděl: „O tom, co se děje v tomto světě, tvrdím, že se to pohybuje.“

„O ostatním to popíráš?“ tázal jsem se.

„Co je s Bohem,“ odpověděl, „se nepohybuje; vše ostatní, myslím, se pohybuje.“

Pravil jsem: „Když tedy to, co je s Bohem, pokládáš za nehybné, o ostatním však připouštíš, že se pohybuje, pak uznáváš, že není s Bohem, cokoliv se pohybuje.“

„Opakuj mi to poněkud zřetelněji!“ řekl. Přál si to, jak se mi zdálo, ne pro nesnadné porozumění, nýbrž aby získal čas, v němž by našel odpověď.

„Řekl jsi,“ pravím, „že to, co je s Bohem, se nepohybuje, ostatní však že se pohybuje. Kdyby se tedy pohyblivé nepohybovalo, pokud by bylo s Bohem (poněvadž to, co je s Bohem, se podle tvého tvrzení nepohybuje), pak zbývá, že to, co se pohybuje, je mimo Boha.“

²³ Byl to spis *O blaženém životě*.

Po těchto slovech chvíli mlčel, až konečně řekl: „Zdá se mi, že i v tomto světě, nepohybuje-li se něco, je to s Bohem.“

„To mě nezajímá,“ pravil jsem. „Přiznáváš, jak myslím, že není vše na tomto světě nehybné. Z toho plyne, že na tomto světě není vše s Bohem.“

„Přiznávám, že není,“ řekl.

„Je tedy něco bez Boha?“ „Není,“ řekl.

„Všechno je tedy s Bohem.“

Tu řekl váhavě: „Prosím, nemohl bych tvrdit, že není nic bez Boha, neboť se mi rozhodně zdá, že není s Bohem, cokoliv se pohybuje.“

„Bez Boha je tedy,“ namítnu, „toto nebe nad námi, o němž nikdo nepochybuje, že se pohybuje.“

„Není nebe bez Boha,“ odpověděl.

„Je tedy něco s Bohem, třeba se to pohybuje.“

„Nedovedu vyložit svou myšlenku,“ odpověděl, „jak bych chtěl, přece vás však prosím, abyste, nečekajíce na má slova, pochopili, můžete-li, co nejbystřeji, co se snažím říci. Neboť se mi nezdá nic být bez Boha, a co je s Bohem, zdá se mi trvat bez hnutí. O nebi však nemohu říci, že je bez Boha, a to nejen proto, že podle mého mínění není nic bez Boha, nýbrž i proto, že nebe, jak se domnívám, má cosi, co se nepohybuje; to je vpravdě Bůh, anebo je to s Bohem. Nicméně nepochybují, že se nebe otáčí a pohybuje.“

I pravím: „Vymez tedy, libo-li, co je to ‚být s Bohem‘ a co je ‚nebýt bez Boha‘! Neboť je-li mezi námi spor o slovo snadno se přes něj přeneseme, jen když uvidíme věc, již jsi pojal v mysli.“

„Já nenávidím vymezování,“ odpověděl.

„Co tedy učiníme?“ ptám se.

„Ty,“ řekl, „prosím tě, vymežuj! Neboť pro mne je snazší zpozorovat něco v cizím výměru, s čím nesouhlasím, nežli vyložit něco dobrým výměrem.“

„Vyhovím ti,“ pravil jsem. „Zdá se ti, že je s Bohem to, co je jím ovládáno a spravováno?“

„Neměl jsem to na mysli,“ odvětil, „když jsem říkal, že to, co se nepohybuje, je s Bohem.“

„Hleď tedy,“ pravil jsem, „zda se ti líbí aspoň tento výměr: s Bohem je, cokoliv chápe Boha!“

„Souhlasím s tím,“ řekl.

„Cožpak,“ pravil jsem, „nezdá se ti, že mudřec chápe Boha?“

„Zdá se mi,“ řekl.

„Avšak mudrci se pohybují nejen v jednom domě nebo městě, nýbrž i v nesmírně rozlehlých končinách, cestujíce po souši i po moři. Jak bude tedy pravda, že se nepohybuje, cokoliv je s Bohem?“

„Budíš ve mně smích,“ odvětil. „Jako bych já byl řekl, že je s Bohem to, co mudřec dělá! Avšak s Bohem je to, co mudřec zná.“

„Nezná mudřec, namítnu, „svou knihu plášť, šat, náradí, má-li jaké, i ostatní takové věci, které dobře znají i pošetili?“

„Přiznávám,“ řekl, „že znát šat a znát plášť neznamená ještě být s Bohem.“

„Říkáš tedy,“ pravil jsem, „že není vše s Bohem, co zná mudřec, ale cokoli má mudřec s Bohem společného, to že zná.“ „Výborně,“ řekl, „neboť co zná mudřec tělesným smyslem, není s Bohem, nýbrž to, co pojímá duchem. Snad se odvažuji ještě více říci, ale řeknu to, neboť vaším úsudkem se utvrdím, nebo poučím. Kdokoliv zná jen to, čeho se dotýká tělesný smysl, nejen se mi zdá, že není s Bohem, ale ani ne se sebou.“

Tu jsem zpozoroval, že se Trygetius tváří, jako by chtěl něco povědět, ale že ho zdržuje ostych, aby jaksi nevrhl na cizí majetek. Umožnil jsem mu tedy, ježto Licentius mlčel, aby pronesl, co by chtěl. I pravil: „Co se vztahuje k tělesnému smyslu, to naprosto nikdo, jak se mi zdá, nezná. Neboť něco jiného je smyslem vnímat, něco jiného znát. Proto, jestliže něco známe, myslím, že je to obsaženo pouze v rozumu a jen jím to lze pochopit. Z toho vyplývá: je-li s Bohem to, co mudřec zná porozuměním, pak vše, co zná mudřec, může být s Bohem.“

Licentius to schválil a připojil ještě něco jiného, co jsem nikterak nemohl zamítnout. Řekl totiž: „Mudřec je zcela s Bohem, neboť mudřec chápe i sebe samého. To vyplývá jednak z toho, co jsem slyšel od tebe, že je s Bohem to, co chápe Boha, jednak z toho, co jsme řekli my, že je s Bohem to, co chápe mudřec. Ale tu jeho část, jejíž pomocí užívá smyslů, přiznávám, že neznám a vůbec netuším, jakého je způsobu; ovšem myslím, že ji není třeba brát v počet, mluvíme-li o mudrci.“

„Popíráš tedy,“ pravil jsem, „nejen že z těla a z duše, nýbrž i že z celé duše se skládá mudřec, neboť by bylo bláznovstvím popírat, že ta část, jejíž pomocí užívá mudřec smyslů, náleží duši. Vždyť nevnímají samy oči nebo uši, nýbrž něco jiného vnímá skrze oči. Nepřičkne-li však vnímání rozumu a nepřičkne-li je nějaké jiné části duše, pak zbývá, abychom je přisoudili tělu, ale nad to by podle mého zdání nebylo možno říci nic pošetilejšího.“

Licentius odpověděl: „Duše mudrcova, očištěná ctnostmi a související již s Bohem, je také hodna jména ‚moudrá, ba mimo ni nic jiného z mudrce není milo nazývat mudrcem. Avšak přece jakési, abych tak řekl, špinavé obaly, z nichž se mudřec očistil a jakoby do sebe samého stáhl, slouží této duši, anebo, má-li se to vše nazývat duší, slouží a jsou podřízeny té části duše, kterou jedinou dlužno nazývat moudrou. A v této podřízené části, myslím, přebývá také paměť. Mudřec užívá tedy paměti jako otroka, takže jí toto rozkazuje a tyto zákony ukládá jako přemoženému i podrobenému otroku: ať paměť užívá smyslů k tomu, co je užitečno ne již mudrci, nýbrž jí samé, ale ať se neodvažuje pozvednout se i povýšit se nad pána a užívat ledabyly i nemírně toho, co jí připadá. Neboť oné nejnižší části duše může připadat jen to, co pomíjí. K čemu je však paměť užitečná, ne-li pro věci pomíjející a jakoby prchající? Onen mudřec tedy objímá Boha a má podíl v Bohu, jenž vždy trvá, na jehož přítomnost netřeba čekat a jehož nepřítomnosti se netřeba obávat, ale jenž právě proto, že v pravdě jest, je vždy přítomen. Přitom mudřec, nepohnutý a v sobě trvající, pečuje jaksi o úspory svého otroka, aby jich on jako řádný a pečlivý služebník dobře užíval a šetrně chránil.“

Uvažoval jsem s podivem o této jeho myšlence a vzpomněl jsem si, že jsem jednou totéž stručně vyložil v jeho přítomnosti. I pravil jsem s úsměvem: „Poděkuj se, Licentie, tomuto svému otroku; kdyby ti neposkytl něčeho ze svých úspor, neměl bys asi nyní, co bys podal! Neboť náleží-li paměť k té části duše, která se podřizuje jako služka vedení dobrého rozumu, pak ti nyní pomohla, věř mi, při tvé řeči. Proto nežli se vrátím k výkladu o pořádku, nezdá se ti, že mudřec potřebuje paměti aspoň pro takové věci, t. j. pro počestné a užitečné nauky?“

„Pročpak,“ řekl, „potřebuje paměti, když mudřec má a drží všechn svůj majetek pohotově? Vždyť ani při vnímání nevoláme na pomoc paměť k tomu, co je před našima očima. Nač tedy, prosím tě, je třeba paměti mudrci, který, vše má před oním vnitřním zrakem rozumu, t. j. dívá se pevně a nepohnutě na samého Boha, s nímž je vše, co rozum vidí a má? Potřebuji-li však paměti, aby podržela, co jsem od tebe slyšel, proto jsem se ještě nestal pánem onoho sluhu, ale brzy mu sloužím, brzy o to bojuji, abych mu nesloužil, a odvažuji se jaksi osvobodit. A jestliže mu snad někdy rozkazuji a on mě poslouchá i budí ve mně občas domněnku, že jsem nad ním zvítězil, tu se jindy zase tak pozvedá, že ležím ubohý pod jeho nohama. Proto mluvíme-li o mudrci, nechci, abys mě jmenoval.“

„Ani mne ne,“ pravím. „Ale zdaž může mudřec nechat své přátele na holičkách, anebo pokud vládne tímto tělem, v němž spoutal svým zákonem onoho sluhu, zdaž zanedbá povinnost, aby udílel dobrodiní, komu může, a zejména, aby učil samotné moudrosti, což se od něho nejdůtklivěji požaduje? A když to činí, tu aby vhodně učil a nebyl neobratný, si často něco přichystá, aby to pronesl a probral podle osnovy; a jestliže si to nezapamatuje, nutně mu to unikne. Tudíž buď popřeš, že mudřec je povinen blahovůlí, anebo přiznáš, že paměť mudřecova opatruje některé věci. Či snad přece něco ze svého majetku svěří mudřec — ne k vůli sobě, nýbrž k vůli svým, avšak něco pro něho důležitého — k ochraně onomu sluhovi, aby to opatroval jako střízlivý a dobře ukázněný otrok, sice jen to, co by vedlo pošetilé k moudrosti, ale přece jen mu to uloží k opatrování?“

„Rozhodně myslím,“ odpověděl, „že ani jemu mudřec nic nesvěřuje, neboť je stále obrácen k Bohu, ať již přitom mlčí, ať rozmlouvá s lidmi. Ale onen otrok, již dobře vycvičený, pečlivě uchovává, co by občas napověděl rozmlouvajícimu pánovi a touto svou ochotou se mu zavděčil jako nejspravedlivějšímu pánu, pod jehož mocí, jak vidí, žije. A to nečiní jaksi z úvahy, nýbrž to předpisuje onen nejvyšší zákon a nejvyšší pořádek.“

„Nic,“ pravil jsem, „nenamítám nyní proti tvým vývodům, jen abychom již provedli, co jsme na sebe vzali. Avšak o oné věci, jak to s ní je, uvážíme zevrubně jindy — není totiž nepatrná a nespokojuje se s tak krátkou řečí —, až sám Bůh v pořádku k tomu poskytne příležitost.“

Bylo tedy vymezeno, co je to ‚být s Bohem‘, a když jsem řekl, že s Bohem je to, co Boha chápe, přidali jste ještě k tomu, že s Bohem je také to, co chápe mudřec. Přitom mě velmi znepokojuje, jak jste najednou s Bohem spojili pošetilost. Neboť jestliže je s Bohem, cokoliv chápe mudřec, a jestliže on nemůže uniknout pošetilosti, nepoznal-li ji, pak bude také ona zkáza s Bohem — a to říkat je bezbožnost.“

Tímto závěrem byli zaraženi a nějakou dobu mlčeli, až řekl Trygetius: „Ať odpoví také ten, z jehož příchodu, velmi příhodného pro tento rozhovor, jsme se netěšili tuším marně.“

Tu řekl Alypius: „Pomoz Pán Bůh! Jen potud mi bylo tedy dopřáno toto mé úplné mlčení? Avšak klid je již porušen. Nuže nyní se vynasnažím vyhovět nějak této otázce, ale dříve se zajistím aspoň pro budoucnost a vymohu si od vás, že nebudete ode mne nic více žádat mimo tuto odpověď.“

Pravil jsem: „Nikterak by se nesrovnávalo s tvou vlídností a laskavostí, abys odpíral svůj hlas našemu rozhovoru. Ale pokračuj jen, a co jsi začal, dokonči! Ostatní dopadne, jak již určuje onen pořádek.“

„Stejně já,“ řekl, „mohu něco lepšího doufat od pořádku, jehož hájení jste zatím na mne přenesli. Ale, nemýlím-li se, usoudil jsi oním svým závěrem, že proto spojili tuto pošetilost s Bohem, poněvadž tvrdili, že s Bohem je vše, co chápe mudřec. Nechávám teď stranou, pokud je to třeba uznávat, pozoruj však poněkud své usuzování! Řekl jsi totiž: ‚Neboť jestliže je s Bohem, cokoliv chápe mudřec, a jestliže on nemůže uniknout pošetilosti, nepoznal-li ji‘ — jako by věru bylo nejasno, že dokud se někdo nevyhne pošetilosti, nelze ho uznat za hodna jména mudrce. A bylo řečeno, že je s Bohem to, co pochopil mudřec. Když tedy někdo, aby se vyhnul pošetilosti, chápe tuto pošetilost, není ještě mudrcem. Až se jím však stane, pak nebude možno počítat pošetilost mezi to, co chápe. A ježto je spojeno s Bohem, co chápe ten, kdo je již mudrcem, proto bude pošetilost právem oddělena od Boha.“

„Bystře,“ pravím, „jsi sice odpověděl, Alypie, jako obyčejně, ale tak jako ten, kdo byl zatažen do cizích nesnází. Protože se však pokládáš, jak se domnívám, dosud se mnou za pošetileho, co uděláme, najdeme-li nějakého mudrce, jenž by nás poučováním a rozmlouváním

zbavil tak velikého zla? Neboť o nic ho nebudu, jak myslím, dříve prosit, než aby mi ukázal, která jest, čím jest a jaká je vůbec pošetilost. O tobě bych to sice netvrdil tak snadno, avšak mne pošetilost tolik a tak dlouho drží, kolik a jak dlouho ji nechápu. Řekne tedy onen mudřec podle tvé rady: „Abych vás tomu naučil, měli jste ke mně přijít, pokud jsem byl pošetilý; nyní však budete moci být sami svými učiteli, neboť já již pošetilosti nechápu.“ Kdybych to od něho uslyšel, neváhal bych vyzvat toho člověka, aby nás provázel a abychom pak hledali společně jiného učitele. Třebas totiž nechápu plně pošetilost, přece vidím, že není nic pošetilejšího nad jeho odpověď. Ale snad se bude ostýchat, aby nás tak nechal na holičkách, nebo aby nás provázel. Bude tedy rozmlouvat a bude co nejobširněji zdůrazňovat špatné stránky pošetilosti. My však, dobře dbalí svého prospěchu, buď budeme pozorně naslouchat člověku nevědoucímu, co mluví, nebo budeme věřit, že ví to, co nechápe, anebo je stále ještě — podle důkazu tvých chráněnců — s Bohem spojena pošetilost. Avšak ani prvé, ani druhé nelze, jak vidím, hájit; zbývá tedy poslední, ale to vy nechcete připustit.“

„Nikdy,“ odvětil, „jsem nepozoroval, že bys byl závistivý. Neboť kdybych byl obdržel od těch svých, jak říkáš, chráněnců nějakou obvyklou odměnu,²⁴ musil bych jim ji ihned vrátit, když se tak houževnatě držíš svého důkazu. Proto ať se spokojí tím, že jsem jim poskytl, zatím co jsem se s tebou lopotil, nemálo času k přemýšlení, anebo poslouchají-li ochotně rady svého obhájce, jenž byl přemožen, nikoli však svou vinou, ať i v tom tobě již ustoupí a ať jsou opatrnější v ostatním!“

„Nepřehlédnu,“ pravil jsem, „že při tvém obhajování chtěl Trygetius něco říci a hlučel. Vynasnažím se s tvým dovořením — neboť snad nejsi o věci dobře poučen, ježto jsi k ní teprve nedávno přišel, abych je oba, jak jsem to již začal, trpělivě vyslechl, samy hájící svou věc, když odpadá tvá obrana.“

Tu řekl Trygetius, zatím co byl Licentius duchem zcela nepřítomen: „Poslyšte mě a vysmějte se mé pošetilosti, jak je vám libo! Nezdá se mi vhodným nazývat rozumem to, čím chápeme pošetilost, jedinou to nebo největší příčinu nerozumění.“

Odpověděl jsem: „Nezdráhám se to uznat. Velmi mě sice znepokojuje Alypiova myšlenka, jak by mohl někdo správně naučit, jaká je věc, kterou sám nezná, a jak veliké nebezpečí přináší jeho myslí to, co svou myslí sám nevidí (neboť to, co jsi teď řekl, se neodvážil vyslovit, ač dával pozor a ač je mu ta myšlenka známa též z knih myslitelů), přece však, uvažují-li o tělesném smyslu — neboť i jeho užívá duše a lze jej do jisté míry přirovnat k rozumu —, docházím k tomu, abych tvrdil, že nikdo nemůže vidět tmu. Proto je-li pro rozum chápání tím, čím je pro smysl vidění, a nemůže-li nikdo vidět tmu, třebas měl oči otevřeny, zdravé a čisté, pak se zcela správně tvrdí, že pošetilost nelze chápat, neboť nic jiného nenazýváme tmou myslí než pošetilost. A nebude nás již znepokojovat, jak lze uniknout pošetilosti, které nechápeme. Jako se totiž očima vyhýbáme tmě právě proto, že nechceme nevidět, tak ten, kdo bude chtít uniknout pošetilosti, nebude se ji snažit pochopit, nýbrž se bude mrzet, že pro ni nechápe, co lze pochopit, a uvědomí si, že je v něm pošetilost ne tím, že ji dobře chápe, nýbrž tím, že nechápe jiné věci.“

Než vraťme se již k pořádku, aby nám byl konečně navrácen Licentius. Táží se vás nyní na to, zda, cokoliv dělá pošetilý, dělá podle vašeho soudu v pořádku. Neboť hleďte, jaká osidla chová tato otázka! Řeknete-li ‚v pořádku‘, co bude pak s oním vymezením: ‚Pořádek je to, čím Bůh koná vše, co jest‘, jestliže i pošetilý dělá v pořádku, co dělá? Není-li však pořádek v tom, co dělá pošetilý, pak bude něco, čím pořádek nevládne. Vy však nechcete ani to, ani ono. Hleďte tedy, prosím, abyste obhajováním samého pořádku neuvedli vše ve zmatek!“

²⁴ V císařské době byli soudní obhájci placeni hájenou stranou.

Tu zase pravil Trygetius, neboť Licentius byl dosud zcela nepřítomen: „Je snadno odpovědět na tuto tvou rozluku, ale chybí mi zatím podobenství, kterým bych měl, jak vidím, utvrdit a objasnit svou myšlenku. Přesto řeknu, co myslím, a ty učiníš, co jsi učinil před chvílí. Neboť tvá připomínka tmy nám přinesla nemálo světla k tomu, co jsem já zatemnil. Ačkoliv je celý život pošetilých jejich vinou zcela nedůsledný a zcela nespořádaný, přece je působením božské prozřetelnosti nutně uzavřen do světového pořádku a nikterak není připuštěn tam, kde nemá být, tak jako by mu byla vyhrazena některá místa podle onoho nevyslovitelného a věčného zákona. Proto každý, kdo pozoruje omezenou myslí život pošetilých sám o sobě, odvrací se od něho, jako by byl zhnusen jeho velikou ošklivostí. Jestliže však pozvedne oči svého rozumu, rozhlédne se a najednou vše spatří, tu shledá, že je vše spořádáno a jakoby na svém místě vždy rozlišeno a rozloženo.“

„Jak velikou,“ pravil jsem, „jak podivuhodnou odpověď mi dává skrze vás Bůh i sám — více a více tomu musím věřit — skrytý jakýsi pořádek věcí! Vždyť říkáte, co ani nechápu, jak lze říci, není-li to viděno, ani nechápu, jak to vidíte; tuším jen, že je to pravdivé i vznešené. Hledal jsi nějaké podobenství pro svou myšlenku, snad jen jediné, avšak mně již přichází na mysl nesčíslné množství věcí, které mě zcela nutí k souhlasu, Neboť co jest ohavnějšího nad kata? Co hrubšího a krutějšího nad jeho mysl? A přece má nezbytné místo mezi samými zákony, řadí se do pořádku dobře zřízené obce, je sice škodlivý svým smýšlením, avšak podle jiného pořádku je trestem pro škůdce. Co lze jmenovat špinavějšího, co ničemnějšího, nečestnějšího a hanebnějšího nad nevěstky, kuplíře a jiné takové vyvrhele? Odstraň však nevěstky z lidské společnosti, a uveď všechno chťičem ve zmatek! Postav je na místo paní, a zhyzdíš všechno špinou a hanbou! Tak tento druh lidí, podle svých mravů nejnečistější životem, má podle zákonů pořádku nejnižší postavení. Zdaž nejsou v živočišných tělech některé části, které bys nevydržel pozorovat, kdybys je pozoroval samotny? Přesto nechtěl pořádek přírody, aby chyběly, ježto jsou nutné, ale nedovolil, aby vynikly, ježto jsou ošklivé. Tyto ošklivé části zaujímají místo jim příslušející a postoupily lepší místo lepším částem. Co nám bylo příjemnějšího, které divadlo se více hodilo venkovské krajině i dvorci než ona bitva a utkání kohoutů, o němž jsme se zmínili v minulé knize?²⁵ Avšak co jsme spatřili ubožejšího nad ošklivost přemoženého? A přece právě jí vznikla dokonalejší krása onoho zápasu.

Takové, věřím, je vše, ale hledá to oči, které by to viděly. Básníci si oblíbili t.ř. soloikismy i barbarismy a raději je nazývají — změněným jménem — figurami a metaplasmy,²⁶ než aby se jim vyhýbali jako zřejmým chybám. Avšak vezmi takové věci básním, a budeme pohřešovat nejsladšího koření! Snes toho mnoho na jediné místo, a zprotiví se mi to celé jako ostré, strojené a odporné! Přenes to do nevázané a veřejné mluvy, a kdo jí pak nerozkáže, aby odešla a ukryla se v divadlech? Pořádek tedy, spravující a řídicí tyto věci, nedovolí, ani aby jich bylo u sebe příliš mnoho, ani aby byly kdekoli na nevhodném místě. Řeč, jaksi nedbalá a zcela podobná neumělé, ozdobuje krásná a půvabná místa, vkládá-li se mezi ně. Arci kdyby byla samotná, zavrhněš ji jako sprostou; kdyby však chyběla, nevyniknou ony krásy, nevládnou jaksi na svých územích a panstvích, překážejí si svým vlastním světlem a celek uvádějí ve zmatek. I tu jsme zavázáni pořádku velikým díkem.

Kdo by se nebál, kdo by nechoval v nenávisti klamavé závěry nebo závěry, které ubíráním anebo přidáváním svádějí nepozorovaně k souhlasu se lží? A přece, jsou-li v rozhovorech

²⁵ V odstavci 25.

²⁶ Barbarismus je hláskoslovná nebo tvaroslovná chyba, soloikismus či solecismus je chyba v skladbě, figura je řečnická ozdoba a metaplasmus odchylka od pravidelné mluvy.

umístěny na určitých a vhodných místech, zможou tolik, že samo oklamání se jimi nějak zpříjemní. Zdaž nebude také zde chválen pořádek?

Dále v hudbě, v geometrii, v pohybech hvězd a ve vztazích čísel vládne pořádek tak, že kdyby někdo toužil spatřit takřka jeho pramen i samo nitro, buďto by to našel v nich, anebo by tam jimi dospěl bez jakéhokoliv bloudění. Neboť toto vzdělání,²⁷ užívá-li se ho s mírou, — ničeho se tam totiž není třeba bát leč přílišnosti — živí takového vojína neb i velitele filosofie, takže tudy, kudy si přeje, vzlétne, dospěje a mnohé dovede k oné nejvyšší míře, za níž by ani nemohl, ani neměl, ani nechtěl nic hledat. Odtud, třebas by byl zdržován lidskými věcmi, tak by jimi pohrdal a tak by vše rozeznával, že by nijak ho neznepokojovalo, proč si jeden přeje mít děti a nemá jich, kdežto druhý je trápen přílišnou plodností své manželky, proč ten má málo peněz, kdo je ochoten mnoho štědře rozdávat, zatímco hubený a špinavý lichvář leží na zakopaných peněžích, proč rozmařilost rozptyluje a rozhazuje veliké majetky, kdežto plačící žebrák si za celý den sotva vyžebří penízek, proč jednoho, nehodného, vynáší pocta, kdežto čisté mravy jsou skryty v zástupu.

Tyto i jiné zjevy v lidském životě přivádějí lidi často k bezbožné domněnce, že nikterak nejsme řízeni pořádkem božské prozřetelnosti. Jiní pak, zbožní, hodní a skvěle nadaní, nemohou pochopit, že by nás nejvyšší Bůh opustil, a přece, jsouce znepokojeni tak velikou jakousi temnotou a zmateností věcí, nevidí žádného pořádku, a toužíce po tom, aby se jim odhalily nejskrytější příčiny, nařikají na své bloudění nejednou i v básních. Otáží-li se takoví lidé jenom na to, proč se Italové vždy modlí za suchou zimu, zatímco naše ubohá Gaetulia²⁸ vždy prahne po vláze, kdo jim snadno odpoví anebo kde se u nás dopídíme nějakého tušení tohoto pořádku? Já však, mohu-li nějak napomenout své přátele, soudím — pokud se mi to zdá a pokud tomu rozumím —, že by se měli vzdělávat ve všech vědách, neboť jinak nemohou těm věcem porozumět tak, aby byly nad světlo jasnější. Jsou-li však trochu pohodlní, nebo zabraní jinými pracemi, nebo se již těžce učí, ať si připraví pomoc víry! Jejím poutem je k sobě přitáhne a zbaví těchto hrozných i zcela skrytých strastí ten, který nedovoluje, aby zahynul, kdo mu pevně věří skrze tajemství.

Dvojí je totiž cesta, kterou se ubíráme, znepokojuje-li nás nejasnost věcí, buď cestou rozumu, nebo cestou autority. Filosofie slibuje rozumové poznání, osvobozuje však jen zcela málo lidí. Nutí je, nejen aby nepohrdali oním tajemstvím, nýbrž aby je také chápali, jak se má chápat, a ta filosofie, jež je pravá, a abych tak řekl, rodná, nemá jiný úkol než učit, který je počátek všech věcí sám bez počátku, jak veliký v něm přebývá rozum a co z něho bez jeho oslabení vyprýstilo k naší spáse. Tohoto jediného, všemohoucího Boha a zároveň trojmocného Otce, Syna i svatého Ducha hlásá — ne nejasně, jako to činí někteří, ani nedůstojně, jako to činí mnozí²⁹ — ctihodné tajemství, které osvobozuje národy upřímnou a pevnou vírou. Jak veliká je to věc, že tak veliký Bůh ráčil pro nás na sebe vzít a nosit toto lidské tělo! Čím se to zdá nižším, tím je to laskavější a na hony vzdálenější od jakési pýchy bystrých lidí.

Odkud však pochází duše, co zde činí, kolik má v sobě od Boha, co má vlastního a střídajícího se v obojí povaze, pokud totiž umírá a pokud se ukazuje nesmrtelnou — poznání všeho toho jak velikého asi vyžaduje pořádku? Rozhodně velikého i přesného a o něm, bude-li kdy, později krátce promluvíme. Nyní bych si přál, abyste ode mne toto vyslechli: odváží-li se kdo vtrhnout do poznávání těchto věcí nerozvážně a bez pořádku nauk, stane se místo

²⁷ Je to vzdělání v sedmi svobodných naukách: mluvnici, řečnictví, dialektice (odst.13), hudbě, měřictví, hvězdářství a počtářství (odst.14). V *Retraktacích* (I 3, 4) si vyčítal Augustin, že v našem spise přecenil tyto nauky.

²⁸ Gaetulia (v sev. Africe) se prostírala na jih od Numidie, odkud pocházel Augustin.

²⁹ Prvé se snad vztahuje na novoplatonovce, druhé na manicheovce.

vědychtivého zvědavým, místo učeného lehkověrným, místo opatrného nevěřícím. Proto se divím, odkud to jest, že mi na mé otázky tak dobře i vhodně odpovídáte, a musím poznat příčinu toho. Ale je třeba, abych přihlédl k tomu, až kam může jít vaše skryté napětí. Buďte nám také již vrácena slova Licentiova, neboť on, jsa něčím zabrán, se tak dlouho neúčastnil našeho hovoru, že bude asi toto číst nejinak než naši nepřítomní přátelé. Ale prosím tě, vrať se k nám, Licentie, a hled', abys tu byl celý, vždyť pro tebe mluvím! Neboť jsi schválil mé vymezení, jímž bylo vytčeno, co to je ‚být s Bohem‘, a snažili jste se mě poučit, pokud to mohu sledovat, že s Bohem trvá nepohnutě mysl mudrcova.

Ale to mě znepokojuje, jakým způsobem se děje — když nelze popřít, že onen mudřec je v těle, pokud žije mezi lidmi —, že jeho mysl trvá bez pohnutí, ač jeho tělo bloudí sem a tam. Vždyť tímto způsobem můžeš říci, že hýbá-li se loď, lidé na ní jsou se nehýbají, ač uznáváme, že jí vládou a ji řídí. Neboť i kdyby ji pouhou myšlenkou řídili a pohybovali, kam by chtěli, přece se nemohou nehýbat ti, kdo jsou tam umístěni, ježto jsou hýbáni lodí.“

„Duch,“ namítl Licentius, „není v těle tak, že by tělo duchu poroučelo.“

„To já netvrdím,“ pravil jsem, „vždyť ani jezdec nesedí tak na koni, že by mu kůň poroučel, a přece, ač řídí koně, kam chce, nutně se hýbe, pohne-li se kůň.“

„Může,“ namítl, „sedět sám bez hnutí.“

„Nutíš nás vymezit, co je to pohyb,“ pravil jsem; „dovedeš-li to, přeji si, abys to učinil.“

„Rozhodně prosím,“ řekl, „ať trvá dále tvá shovívavost, neboť trvá i můj požadavek, a aby ses mě vůbec netázal, zda chci něco vymezovat; sám se přihlásím, až to budu moci učinit.“

Sotva to řekl, přiběhl k nám z domu otrok, jemuž jsme to uložili, a oznámil nám, že je hodina oběda. Tu jsem pravil: „Tento otrok nás nutí ne vymezovat, nýbrž ukázat samým očím, co je to pohybovat se. Pojdme tedy a přejdeme z tohoto místa na jiné, neboť pohybovat se není nic jiného, neklam-li se!“ Zasmáli se tomu a odešli jsme.

Když jsme se posílili, usedli jsme na obvyklém místě v lázních, poněvadž oblohu zakryl mrak. A já jsem pravil: „Uznáváš tedy, Licentie, že pohyb není nic jiného než přechod s místa na místo?“

„Uznávám to,“ řekl.

„Uznáváš tedy,“ pravím, „že nikdo není na tom místě, na kterém dříve nebyl, aniž se pohnul?“

„Nerozumím tomu,“ řekl.

„Jestliže něco,“ pravím, „bylo před tím na jednom místě a nyní je na jiném, uznáváš, že se to pohnulo?“

Souhlasil. „Nuže,“ pravím, „mohlo by být živé tělo nějakého mudrce zde právě s námi tak, aby jeho duch byl odtud vzdálen?“

„Mohlo,“ odpověděl.

„I kdyby,“ pravím, „s námi rozmlouval a něčemu nás učil?“

„I kdyby,“ odpověděl, „nás učil samé moudrosti, řekl bych, že není s námi, nýbrž u sebe.“

„Nebyl by tedy v těle?“ ptal jsem se.

„Nebyl,“ odpověděl.

A já: „Zdaž tělo, které je bez ducha, neuznáváš za mrtvé, zatím co jsem já mluvil o živém?“

„Nevím,“ řekl, „jak bych to vyložil. Neboť sice vidím, že lidské tělo nemůže být živé, není-li v něm duch, avšak nemohu říci, že není mudrcův duch s Bohem, ať je kdekoliv jeho tělo.“

Pravil jsem: „Učiním, že to vysvětlíš. Bůh je totiž všude, a proto snad mudřec, kamkoliv jde, nalézá Boha, aby s ním mohl být. Můžeme tudíž o něm tvrdit, že přechází z místa na místo — to jest pohyb — i že je přece stále s Bohem.“

„Uznávám,“ řekl, „že jeho tělo přechází s místa na místo, ale o jeho mysli to popírám a jí bylo dáno jméno mudrce.“

„Nyní ti zatím ustupuji,“ pravil jsem, „aby věc velmi nejasná a vyžadující delšího a bedlivějšího výkladu nebránila teď našemu záměru. Avšak podívejme se, když jsme vymezili, co je to ‚být s Bohem‘, zda můžeme také vědět, co je to ‚být bez Boha‘! Arci myslím, že je to již jasné, neboť máš asi za to, že ti, kdo nejsou s Bohem, jsou bez Boha.“

Odpověděl: „Kdyby se mi dostávalo slov, řekl bych, co by se ti snad líbilo. Ale prosím tě, měj strpení s mou nevymluvností a uchopte se bystrou myslí, jak se tobě sluší, věci samých! Neboť se mi zdá, že oni lidé nejsou s Bohem a že je přece Bůh má v moci; nemohu totiž říci, že jsou bez Boha ti, které má Bůh. Neříkám však ani, že jsou s Bohem, poněvadž nemají sami Boha; již dříve totiž, v onom velmi příjemném rozhovoru o tvých narozeninách, jsme se shodli, že mít Boha není nic jiného než mít podíl v Bohu.³⁰ Ale přiznávám se ti, hrozím se tohoto protimlůvu, že někdo není ani bez Boha ani s Bohem.“

„Nechť tě to neznepokojuje,“ pravil jsem. „Neboť kdo by dbal o slova tam, kde je shoda ve věci? Proto se již konečně vraťme k onomu výměru pořádku! I řekl jsi, že pořádek je to, čím Bůh vše koná. Není však nic, jak vidím, co by nekonal Bůh; proto se ti zdálo, že nelze nic nalézt mimo pořádek.“

Odpověděl: „Trvám na svém mínění, ale již vidím, co řekneš: zda koná Bůh to, o čem uznáváme, že se dobře nekona.“

„Výborně,“ pravím, „zcela jsi vhlédl do mé mysli. Ale jako jsi viděl, co jsem chtěl říci, tak se, prosím tě, podívej, co se má odpovědět!“

A on, kývaje hlavou i rameny, řekl: „Jsme zmateni.“

Náhodou k nám přišla při té otázce má matka, a on mě po krátkém mlčení požádal, abych se na to znovu otázel; vůbec nepozoroval, že na tu otázku odpověděl již dříve Trygetius.³¹

Tu jsem pravil: „Co ti mám opakovat a proč?“

*Co vykonáno, říká se, to nekonej!*³²

Proto ti spíše radím, aby sis hleděl aspoň přečíst, co bylo dříve řečeno, nemohl-lis to slyšet. Že jsi byl nepřítomen svým duchem při naší rozmluvě, jsem nenesl těžce a dlouho jsem to snášel. Nechtěl jsem ti překážet v tom, co jsi pro sebe pozorně dělal, jsa od nás vzdálen, ale sám jsem pokračoval v tom, co se ti nemohlo ztratit, neboť se to zapisovalo.

Nyní se táži na to, co jsme se dosud nepokusili zevrubně probrat. Když nás přivedl neznámý pořádek k této otázce o pořádku, řekl jsi, pokud se pamatuji, že to je Boží spravedlnost, čím odlišuje Bůh lidi dobré i zlé a každému uděluje, co mu náleží.³³ To jest, pokud tomu rozumím, zcela jasné vymezení spravedlnosti. Proto bych si přál, abys mi odpověděl, zda podle tvého mínění nebyl Bůh někdy spravedlivý.“

„Nikdy,“ odpověděl.

„Byl-li tedy,“ pravil jsem, „vždy spravedlivý, bylo vždy dobro a zlo.“

„Rozhodně nevidím nic jiného, co by odtud vyplývalo,“ řekla matka. „Neboť nebylo Božího soudu, když nebylo zla, a jestliže někdy neuděloval Bůh dobrým a zlým, co každému náleží, nebyl tehdy patrně spravedlivý.“

Licentius jí namítl: „Podle tvého soudu musíme tedy říci, že bylo vždy zlo?“

„Neodvažuji se to tvrdit,“ odpověděla.

³⁰ *O blaženém životě* 34.

³¹ V odstavci II 11.

³² Terentius, *Phormio*, v. 419.

³³ V odstavci I 19.

Co tedy řekneme?“ pravil jsem. „Je-li Bůh spravedlivý, poněvadž rozsuzuje mezi dobrými a zlými, pak nebyl spravedlivý, pokud nebylo zla.“

Zatím co oni mlčeli, zpozoroval jsem, že Trygetius chce odpovědět, a dovolil jsem mu to. I řekl: „Rozhodně byl Bůh spravedlivý, neboť dovedl rozlišit dobro a zlo, kdyby bylo vzniklo, a právě tím, že to dovedl, byl spravedlivý. Neboť pravíme-li o Ciceronovi, že rozvázně vystopoval Katilinovo spiknutí, že si vedl umírněně a nedal se ničím podplatit, aby ušetřil zlých, že je dal spravedlivě potrestat na hrdle podle vůle senátu a že statečně snášel všechny střely nepřátel, i jak říkal,³⁴ břímě jejich závisti, pak jistě nemyslíme, že by nebyl měl tyto ctnosti,³⁵ kdyby nebyl Katilina připravoval tak velikou zkázu obci. Vždyť i u člověka je třeba posuzovat ctnost samu o sobě, ne podle nějakého takového činu, a tím více u Boha, smíme-li ovšem při nedostatku věcí nebo slov srovnávat nějak toto s oním. Sotva vzniklo zlo, jež mohl Bůh oddělit od dobra, přidělil každému bez meškání, co mu náleželo, abychom chápali, že byl vždy spravedlivý. A nebylo nutno, aby se tehdy učil spravedlivosti, nýbrž aby jí užíval, neboť ji vždy měl.“

Když to Licentius i matka z nezbytí schválili, pravil jsem: „Co říkáš Licentie? Kam se podělo, co jsi tak důrazně tvrdil, že se nic neděje mimo pořádek? Neboť to, že vzniklo zlo, jistě se nestalo Božím pořádkem, ale jakmile vzniklo, bylo pojato do Božího pořádku.“

On se divil i mrzel, že mu tak najednou vyklouzla z rukou dobrá věc, a řekl: „Rozhodně tvrdím, že se počal pořádek oním okamžikem, kdy počalo být zlo.“

„Nestalo se tedy pořádkem,“ pravil jsem, „že je zlo, jestliže počal být pořádek teprve tehdy, když vzniklo zlo.“³⁶

„Nevím,“ řekl, „jak mi vyšla z úst ona myšlenka; nyní ji zavrhuji. Neměl jsem říkat, že se pořádek začal teprve, když se zrodilo zlo, nýbrž jako ona spravedlnost, o níž mluvil Trygetius, tak i pořádek byl vždy u Boha, ale neuplatňoval se, leč když počalo být zlo.“

„Upadáš do stejné nesnáze,“ namítl jsem, „trvá totiž neotřeseně to, co nikterak nechceš uznat. Neboť ať byl pořádek vždy u Boha, ať počal být od oné doby, od které bylo zlo, přece se zrodilo ono zlo mimo pořádek. Jestliže to připustíš, uznáváš, že se něco může stát mimo pořádek, a to oslabuje i boží tvou věc. Jestliže to však nepřipustíš, počne se zdát, že se zlo zrodilo Božím pořádkem, a uznáš Boha za původce zla; nad toto rouhání však neznám nic odpornějšího.“

Několikrát jsem to obracel a opakoval, protože tomu nerozuměl nebo se stavěl, jako by tomu nerozuměl, ale neměl již, co by řekl, a umkl. Tu pravila matka: „Já nesoudím, že se nic nemohlo stát mimo božský pořádek, ježto právě zlo, které se zrodilo, nikterak se nezrodilo božským pořádkem, avšak Boží spravedlnost je nenechala nespořádaným a uvedla je i zahrnala do pořádku, jehož si zasloužilo.“

Tu jsem viděl, jak všichni co nejhorněji hledají Boha, každý podle svých sil, ale nezachovávají pořádek, o němž jsme jednali a jímž se přichází k pochopení oné nevyslovitelné vznešenosti. Proto jsem pravil: „Jestliže, jak vidím, velice milujete pořádek, prosím vás, netrpte, abychom si vedli zmateně a nespořádaně. Zcela skrytý rozum sice slibuje důkaz, že se nic neděje mimo božský pořádek, přece však, kdybychom slyšeli některého učitele, jak se snaží učit slabikám dítě, které před tím nikdo nenaučil písmenům, soudili bychom nejen, že se mu máme

³⁴ V I. řeči proti Katilinovi, § 23.

³⁵ Jsou to čtyři základní ctnosti podle učení řeckých filosofů: moudrost, umírněnost, spravedlnost a statečnost.

³⁶ Ve dvou rukopisech, jež jsou i na některých jiných místech interpolovány, následují ještě dvě věty, které sice mohou pocházet od Augustina, ale zde porušují souvislost: Pořádek byl vždy u Boha, a buď bylo vždy nic, které se nazývá zlem, nebo, shledává-li se, že se někdy začalo, nikdy nic nebylo a nebude bez pořádku, ježto pořádek sám je buď dobrem, nebo z dobra pochází. Přišlo mi i něco lepšího na mysl, ale uniklo mi to mou obvyklou zapomnětlivostí: děje se mi to asi v pořádku, jak toho zasluhuji způsobem nebo pořádkem svého života.

vysmát jako hlupákovi, nýbrž že ho máme spoutat jako šílence, a to jen proto, jak myslím, že nezachovává pořádek vyučování. Nikdo však nepopírá, že mnoho takového dělají jednak nezkušení lidé, což se smíchem kárávají lidé vzdělání, jednak šílenci, což neuniká ani soudu pošetilých. A přece ani toto všechno, co uznáváme za zvrácené, není mimo božský pořádek; to, jak slibuje, ukáže snaživým myslím, milujícím jen Boha a duše, hluboká jakási nauka, zcela vzdálená i od tušení množství, a ukáže to tak jistě, že ani součty čísel nemohou být jistější.

Tato nauka je však sám zákon Boží, jenž trvá u něho pevně i nepohnutě a je jaksi přepisován do moudrých duší, aby věděly, že žijí tím lépe a tím vznešeněji, čím dokonaleji jej pozorují rozumem a čím bedlivěji jej zachovávají životem. Tato nauka ukládá těm, kteří ji touží znát, aby zachovávali dvojí pořádek, jehož jedna část se týká života a druhá vzdělání. Jinoši, kteří se věnují této nauce, mají tedy tak žít, aby se zdržovali od pohlavních věcí, od lákadel břicha i hrsla, od nemírného pěstování a zdobení těla, od neužitečného obírání se hrami i tupého spánku a lenivosti, od ctižádnosti, zlehčování jiných a závisti, od usilování o úřady a moc, ba i od nemírné touhy po chvále. Ať jsou přesvědčeni, že láska k penězům je nejjistějším jedem jejich naděje! Ať nedělají nic mdle, nic příliš směle! Ať při hříších svých přátel vůbec zapuzují hněv, nebo ať jej tak krotí, aby se podobal zapuzenému! Ať nemají nikoho v nenávisti, ať nenechávají žádnou neřest bez léčení! Ať dávají bedlivý pozor, když kárají, aby toho nebylo příliš, a když odpouštějí, aby toho nebylo málo! Ať nic netrestají, nevede-li to k lepšímu, a ať v ničem neposhoví, co by se obrátilo k horšímu! Ať pokládají za vlastní všechny ty, nad kterými jim byla dána moc! Ať tak slouží, aby se druzí ostýchali nad nimi vládnout, a ať tak vládnou, aby bylo potěšením jim sloužit! Při hříších cizích lidí ať nedorážejí na toho, kdo o to nedbá! Ať se nepřátelství vyhýbají co nejopatrněji, snášejí je co nejklidněji, ukončují co nejrychleji! Při veškerém jednání a styku s lidmi stačí zachovávat toto jediné, běžné přísloví: Co nechceš, aby ti jiní činili, nečini ty jim! Ať nechtějí spravovat obec, leč jsou-li dokonalí, a stát se dokonalými ať se snaží buď ve věku senátorském³⁷ nebo vůbec mužném! Kdo se však obrátí později k těmto věcem, ať si nemyslí, že proň neplatí předpisy, ale rozhodně je bude snáze plnit v zralém věku. V celém pak životě, na každém místě a v každé době ať mají přátele nebo usilují o to, aby je měli! Ať poslouchají důstojných lidí, i když ti to neočekávají, ať nedbají valně o pyšné a ať sami jimi vůbec nejsou! Ať žijí vhodně a přiměřeně, Boha ctí, naň myslí a ho hledají, spoléhajíce na víru, naději a lásku! Ať touží po klidu, po bezpečném chodu svého vzdělávání i vzdělávání všech svých druhů, po dobré mysli a pokojném životě pro sebe i pro koho mohou.

Dále chci vyložit, jak se mají vzdělávat ti snaživí, kteří se rozhodli žít podle mých slov. K učení jsme vedeni nezbytně opět dvojím způsobem: autoritou a rozumem. S hlediska času je přednější autorita, s hlediska věci však rozum. Neboť něco jiného je, čemu dáváme přednost při jednání, a něco jiného je to, co stavíme výše ve své touze. Autorita dobrých lidí se zdá být prospěšnější pro nevzdělaný zástup, rozum pak vhodnější pro vzdělance, ale poněvadž se žádný člověk nestává vzdělaným jinak než z nevzdělaného a žádný nevzdělaný neví, v jakém stavu se má světit učitelům a při jakém životě může být učenlivý, proto všem lidem, toužícím se naučit velikému a skrytému dobru, otvírá bránu jenom autorita. Kdo vstoupí do této brány, přidržuje se bez jakéhokoli váhání předpisů pro nejlepší život, a teprve když se jimi stane učenlivým, pozná, i jak je rozumné to, čeho následoval před rozumem, i co je sám rozum, jehož následuje a jež chápe, opustiv kolébkou autority a jsa již upevněn i připraven, i co je duch, v němž je všechno obsaženo — nebo spíše on je vším — i co je počátek všeho, ležící mimo všechno. K tomuto poznání mohou dojít v tomto životě jen málokterí, za toto poznání však nikdo ani po tomto

³⁷ V císařské době bylo možno vstoupit do senátu již v 25 letech.

životě. Kdo se spokojují pouhou autoritou a přičiňují se ustavičně jenom o dobré mravy a o správné prosby, buď že pohrdají vzděláváním v svobodných a výtečných naukách, nebo že na ně nestačí, ty bych nemohl nazvat blaženými, pokud žijí mezi lidmi. Přesto o nich pevně věřím, že až opustí toto tělo, budou snadněji nebo nesezněji osvobozeni podle toho, zda více nebo méně správně žili.

Autorita je jednak božská, jednak lidská; ale arci pravá, pevná a nejvyšší je ta, jež je zvána božskou. Při ní se musíme mít na pozoru před podivuhodným šálením vzdušných živočichů,³⁸ kteří mají ve zvyku jakýmsi věštbami a mnohými výroky o věcech, vztahujících se k těmto tělesným smyslům, klamat co nejsnáze duše buď zvědavé na pomíjivé osudy, nebo žádostivé křehké moci, nebo se strachující před lichými úkazy. Onu autoritu máme tedy nazývat božskou, která nejen v smyslových znameních přesahuje všechnu lidskou schopnost, nýbrž, berouc na sebe lidskou podstatu, ukazuje člověku, až kam se kvůli němu snížila, a zároveň mu ukládá, aby se nevázal smysly, jimž se zdají tyto věci podivnými, ale vzlétal k duchu. Přitom ukazuje Bůh, i kolik zde může, i proč to činí, i jak málo to cení, neboť nás musí svými činy poučovat o své moci, svou pokorou o své laskavosti a svým učením o své podstatě. Vše to se podává skrytěji i bezpečněji při obřadech, kterými jsme zasvěcováni; při nich se nejsnáze očisťuje život dobrých ne oklikami rozprav, nýbrž autoritou tajemství.

Naproti tomu lidská autorita často klame. Přesto se právem zdá, že vyniká autorita těch, kteří dávají mnoho důkazů své učenosti, pokud to chápe smysl nevzdělaných lidí, a kteří nežijí jinak, než jak radí, aby se žilo. Dostane-li se jim ještě některých darů Štěstěny a projeví-li se velikými v jejich užívání a ještě většími v pohrdání jimi, pak je rozhodně velmi nesnadné kárat oprávněně toho, kdo by důvěřoval jejich radám pro život.“

Tu řekl Alypius: „Znameníť obraz života jsi před našima očima vykreslil obsažně, a přece stručně. Ač na něj vždy s touhou hledíme podle každodenních tvých předpisů, přece jsi dnes způsobil, že po něm ještě ohnivěji prahneme. A přál bych si, abychom k němu, pokud možná, dospěli a u něho setrvali nejen my, nýbrž i všichni lidé, kdyby arci bylo tak snadné následovat tvých slov, jako je podivuhodné je poslouchat. Neboť nějakým způsobem lidský duch — kéž by to bylo aspoň od nás vzdáleno! — prohlašuje sice při poslechu ony rady za nebeské, božské a zcela pravdivé, avšak při žádostech si počíná jinak. Zdá se mi tedy zcela pravdivým, že tak žijí buď božští lidé anebo lidé s pomocí Boží.“³⁹

Odpověděl jsem mu: „Dobře víš, Alypie, že jsem tyto předpisy života, které se tobě, jako vždycky, nadmíru líbí, sám nevynalezl, ač jsem je zde vyslovil podle okolností svými slovy. Jsou jimi přeplněny knihy velikých a téměř božských lidí. To pokládám za vhodné připomenout ne kvůli tobě, nýbrž kvůli těmto jinochům, aby při oněch předpisech nepohrdali jaksi mou autoritou, a to právem. Neboť si rozhodně nepřeji, aby mi věřili, leda když učím a dávám důkaz, a mám za to, že i ty jsi tuto svou řeč vložil, abys je podnítil vzhledem k důležitosti věci. Vždyť tobě není nesnadno následovat těchto předpisů; uchopil ses jich s tak velikou žádostivostí a vnikl jsi v ně s tak velikou prudkostí své podivuhodné povahy, že já jsem se stal tobě učitelem slov a ty mně učitelem věcí. Nyní věru není žádného důvodu, ba ani příležitosti, abych lhal, neboť jistě by ses nestal klamnou pochvalou horlivějším; mimo to jsou tu přítomni, kteří nás oba znají, a řeč bude poslána tomu, jemuž není nikdo z nás neznám.“

Nesmýšlí-li jinak, než jsi mluvil, soudíš patrně, že je méně dobrých a zcela mravně žijících mužů, nežli se já domnívám. Mnozí z nich jsou zcela skryti a u mnohých, kteří se neskrývají, je skryto to, co je hodno podivu. Je to obsaženo v duchu, jenž nemůže být vnímán smyslem a

³⁸ Jsou to démoni, v něž věřili stejně novoplatonovci jako staří křesťané.

³⁹ Světová duše podle učení Platonova a Plotinova.

mnohdy, chtěje se shodovat s rozhovory hříšných lidí, mluví to, co jen na oko schvaluje nebo si žádá. Mnoho též dělá nerad, buď aby se vyhnul nenávisti lidí, nebo aby unikl jejich nejapnosti, a my, slyšíce a vidouce to, stěží soudíme jinak, než nám oznamuje smysl. Tím se stává, že mnohé lidi nepokládáme za takové, jakými se sami znají a jakými je znají jejich přátelé. Přál bych si, aby tě o tom přesvědčily některé veliké duševní přednosti našich přátel, známé jenom nám. Onen omyl spočívá též na té důležité okolnosti, že se mnozí náhle obracejí k dobrému a podivuhodnému životu, a dokud se nestanou známými nějakým slavnějším činem, jsou pokládáni za takové, jakými bývali. Abych nezacházel daleko, kdo by snadno uvěřil, znal-li tyto jinochy, že tak horlivě vyhledávají veliké věci a že tak veliké nepřátelství vypověděli náhle v svém mladém věku rozkoším? Zapuďme tedy z mysli toto mínění, neboť i ona Boží pomoc, o které ses, jak se slušelo, zbožně zmínil na konci své řeči, vykonává po všech národech dílo své laskavosti v širším rozsahu, než se někteří domnívají.

Než vraťme se, je-li vám to milé, k pořádku našeho rozhovoru, a ježto jsme již dosti mluvili o autoritě, pohleďme, jak se to má s rozumem!

Rozum je pohyb mysli, schopný rozlučovat i spojovat to, čemu se učíme. Lidské pokolení ho dovede jen zcela zřídka užívat jako vůdce k pochopení Boha nebo duše, jsoucí v nás nebo kdekoliv jinde,⁴⁰ a to proto, že je každému obtížno, postoupil-li k činnosti smyslů, vracet se k sobě samému. Proto se sice lidé snaží konat vše v oblasti klamných věcí rozumem, ale co je sám rozum a jaký je, to vědí jen zcela málokteří. Zdá se to podivným, ale přece je tomu tak. To stačí zatím říci, neboť kdybych si přál vám teď ukázat tuto velikou věc tak, jak je ji třeba chápat, byl bych stejně pošetilý, jako bych byl drzý, kdybych hlásal, že jsem ji sám již poznal. Ale jak toho žádá začatá řeč, pátrejme zatím podle možnosti po rozumu, pokud uznal za vhodné vstoupit do věci, které se nám zdají známými.

A nejprve se podívejme, kde se zpravidla užívá tohoto slova „rozum“. Tu má na nás nejvíce působit to, že sám člověk byl takto vymezen starými mudrci: člověk je rozumný, smrtelný živočich. Je tu vytčen rod slovem „živočich“ a jsou přidány, jak vidět, dva rozlišovací znaky, jimiž měl být člověk patrně upamatován, i kam se má navrátit i odkud má prchat. Neboť jako postupující duše klesla až k smrtelným tvorům, tak se má navrátit k rozumu. Prvním slovem jest odlučován člověk od zvířat, ježto je zván rozumným, druhým slovem od božstva, ježto je zván smrtelným. Neuchová-li si tedy prvé, bude zvířetem; neodvrátí-li se od druhého, nebude jeho duše božská.

Ale ježto učenci ostře i jemně rozlišují, jaký je rozdíl mezi rozumným a rozumovým [*inter rationale ac rationabile*], nesmíme toho nikterak zanedbat pro svůj účel. Neboť rozumným nazvali, co rozumu užívá nebo může užívat; rozumovým [tj. rozumem zdůvodněným, racionálním] pak to, co je rozumem vytvořeno nebo vyřčeno. Proto můžeme nazvat rozumovými [rozumově zdůvodněnými] tyto lázně i náš rozhovor, rozumnými však toho, kdo lázně vystavěl, nebo nás rozmlouvající. Postupuje tedy rozum od rozumné duše k tomu, co se děje nebo mluví rozumového.

Shledávám tedy dvojí věci, v nichž může být přiblížena moc a síla rozumu samým smyslům, totiž lidská díla, která vidíme, a slova, která slyšíme. V obojích těchto věcech užívá mysl dvojice poslušů podle potřeby těla: jednou dvojicí jsou oči, druhou jsou uši. Proto vidíme-li něco vytvořeného ze shodujících se částí, říkáme nevhodně, že se to jeví rozumovým, a stejně, slyšíme-li, že něco dobře spolu zní, neváháme říci, že to zní rozumově [*rationabiliter sonat*]. Nikdo by však neušel výsměchu, kdyby řekl: „Rozumově voní“ nebo: „Rozumově chutná“ nebo:

⁴⁰ Toto vymezení čteme buď u Cicerona, *Lukullus* 21.

„Rozumově je měkké“. Výjimkou je to, co lidé kvůli něčemu zařídili, aby to tak vonělo nebo chutnalo nebo bylo vřelé a podobně. Tak o místě, odkud jsou zaháněni hadi pronikavým zápachem, by mohl někdo říci, že rozumově páchne [jsou pro to rozumem pochopitelné důvody], při čemž by hleděl k příčině, proč to bylo uděláno; nebo o nápoji, který by připravil lékař, by řekl, že je rozumově [důvodně] trpký nebo sladký; nebo o lázni, kterou by dal lékař zahřát pro nemocného, by řekl, že je rozumově teplá nebo vlažná. Avšak nikdo, vstoupiv do zahrady a čichaje k růži, se neodvážá ji chválit: „Jak rozumově voní!“ Neučiní to, ani kdyby mu rozkázal lékař k ní čichat — tehdy totiž říkáme, že to bylo rozumově [důvodně] předepsáno nebo dáno k užívání, ale ne že růže rozumově voní —, a ne jenom proto, že je to přirozená vůně. Neboť ačkoliv je pokrm okořeněn kuchařem, můžeme sice říci, že je rozumově okořeněn, ale nikterak se neříká samým zvykem mluvy —, že pokrm rozumově chutná, a to proto, že není vně žádného účelu a hoví se jen přítomné rozkoši. Neboť tážeme-li se člověka, kterému dal lékař nápoj, proč mu měl sladce chutnat, shledáváme jinou příčinu té sladkosti, totiž druh nemoci, a ta není již v chuti, nýbrž jinde v těle. Je-li však otázan, kdo po něčem baží z mlsnosti, proč je to tak sladké, a odpoví-li: „Poněvadž je mi to milé“, anebo: „Poněvadž mám z toho rozkoš“, pak to nikdo nenazve rozumově sladkým, ledaže snad rozkoš onoho člověka je pro něco užitečná a onen pokrm byl proto tak připraven.

Zjišťujeme tedy, pokud jsme to mohli vypátrat, jakési stopy rozumu ve smyslech, a jde-li o zrak a sluch, i v samé jejich rozkoši. Druhé smysly si činí nárok na toto jméno ne při své rozkoši, nýbrž pro něco jiného, t. j. pro čin rozumného tvora, směřující k nějakému účelu. Ale v oblasti zraku nazýváme souhlas částí rozumovým [rozumně zdůvodněným] a mluvíme tu zpravidla o krásnu; v oblasti sluchu nazýváme souzvuk rozumovým a rytmičtý zpěv rozumově složeným [*rationabile esse compositum*] a mluvíme tu vhodně o lahodnosti. Než ani v krásných věcech, vábí-li nás barva, ani v sluchové lahodnosti, zní-li uhozená struna jaksi jasně a čistě, nenazýváme to zpravidla rozumovým. Zbývá tedy, abychom uznali, že se v rozkoši těchto smyslů vztahuje k rozumu [*ad rationem pertinere*] jen to, v čem je nějaké rozměření a hudebnost.

Tak pozorujeme-li dobře jednotlivosti právě na této stavbě, nemůže nás neurážet, že vidíme jedny dveře umístěny po straně, druhé skoro uprostřed, ale přece ne uprostřed. Neboť nerovné rozměření ve vyrobených věcech, není-li nutné, zdá se jako by ubližovalo samému pohledu. Že však uvnitř vpouštějí světlo do lázní tři okna, jedno uprostřed a dvě po straně v stejných vzdálenostech, jak nás to těší, díváme-li se pozorně, a jak to k sobě strhuje naši mysl! Je to jasné a není třeba, abych vám to obšírně ukazoval. Proto sami stavitelé to jmenují svým názvem „rozumný poměr“ a o částech neshodně umístěných říkají, že nemají rozumného poměru. To má široké uplatnění a zasahuje téměř do všech umění a lidských děl. Tak hned v básních — i v nich říkáme, že je rozum [*ratio*],⁴¹ vztahující se k rozkoši sluchu, — kdo by necítil, že rozměření působí všechnu tu lahodnost? V tanci herce, jehož všechny pohyby jsou pro pozorné diváky znaky věcí, těší sice oči jakýsi rytmičtý pohyb údů právě oním rozměřením, avšak rozumovým se nazývá onen tanec proto, poněvadž mimo smyslovou rozkoš něco dobře značí i ukazuje. Neboť kdyby představoval tanečník okřídlenou Venuši a Mílka,⁴² oděného pláštěm, a kdyby to kreslil sebe podivuhodnějším pohybem i polohou údů, neurážel by, jak je patrné, oči, nýbrž skrze oči ducha, kterému se ukazují tyto znaky věcí. Oči by se urážely, kdyby se tanečník nepohyboval krásně; to by se vztahovalo k smyslu a v něm cítí duše rozkoš proto, že je smíšená s tělem. Něco jiného tedy náleží smyslu a něco jiného se děje skrze smysl, neboť smyslu lichotí krásný pohyb, skrze smysl pak lichotí samému duchu krásný význam v pohybu. To se pozoruje ještě snadněji u

⁴¹ Latinské slovo *ratio* značí rozum i poměr; stejně řecké slovo *logos*.

⁴² Myslí se na pantomimický tanec, oblíbený v císařské době.

sluchu, neboť cokoliv příjemně zní, to je libé sluchu a vábí jej, avšak co jest oním zvukem dobře označováno, to se oznamuje pouze myslí, arci poselstvím uší. Proto slyším-li verše:

*Proč tolik v zimě spěchá se ponořit do moře slunce?
Jakýpak průtah v cestu se staví pomalým nocím?,⁴³*

chválíme jinak veršové rozměry, jinak myšlenku a neříkáme v témž významu ‚rozumově zní‘ a ‚rozumově je řečeno‘.

Jsou tedy již tři druhy věcí, v kterých se objevuje ona rozumovost: jeden je v činech, namířených k nějakému cíli, druhý je v řeči,⁴⁴ třetí v příjemnosti. První nás napomíná, abychom nedělali nic nerozvázně, druhý, abychom správně učili, třetí, abychom blaženě pozorovali. První záleží v mravech, druhé pak ve vědách. O nich pojednáme nyní.

To, co je v nás rozumného, tj. co užívá rozumu a koná rozumové věci nebo jich následuje, bylo přirozeným jakýmsi poutem vázáno s těmi, s nimiž mělo společný rozum. Ale člověk by nemohl být zcela pevně spojen s člověkem, kdyby spolu nerozmlouvali a tak sobě jaksi navzájem nevlévali své smýšlení a mínění. Proto ono rozumné v nás vidělo, že je třeba dát věcem jména, tj. jakési označující zvuky, aby lidé, nemožouce navzájem vnímat svých myslí, užívali k jejich spojení smyslu jako tlumočníka. Ale slova vzdálených lidí nebylo možno slyšet; proto vytvořil onen rozum písmena tím, že označil a rozlišil všechny zvuky úst i jazyka. Avšak z toho by nebyl mohl nic učinit, kdyby se bylo zdálo, že se množství věcí prostírá bez nějaké určité hranice do nekonečna. Tak byla z nezbytnosti upozorována užitečnost počítání. Objevením těchto dvou věcí vznikl stav písařů a počtářů jako jakési dětství gramatiky. Varro⁴⁵ to nazývá *litteratio* (učení písmenům); jak se to však jmenuje řecky, si nyní nevzpomínám.⁴⁶

Postoupiv dále, upozoroval rozum, že z oněch zvuků úst, jimiž mluvíme a jež označil již písmeny, jedny plynou z hrdla rozmanitě utvořeným otvorem jakoby uvolněně a prostě bez jakéhokoliv nárazu, druhé vznikají rozličným sevřením úst, mají však nějaký zvuk, avšak poslední nemohou vyrazit, nejsou-li k nim připojeny zvuky prvního druhu. Tak pojmenoval písmena v tom pořádku, jak bylo vyloženo, hlasnými, polohlasnými a němými.⁴⁷ Potom si povšiml slabiky. Pak byla rozdělena slova v osm druhů i v tvary a znalecky i přesně byly rozlišeny všechny obměny slov, jejich správná podoba a jejich spojování. Potom, jsa pamětliv čísel a měř, obrátil rozum svůj zřetel k rozličnému trvání slov i slabik a zjistil, že jsou jednak dvojité, jednak jednoduché doby, jimiž se vytvářejí dlouhé a krátké slabiky. Povšiml si i toho a upravil to do přesných pravidel.⁴⁸

Gramatika mohla již být uzavřena, ale poněvadž samým jménem hlásá, že se obírá písmem — proto se také jmenuje latinsky *litteratura* (písemnictví),⁴⁹ — nutně k ní náleží, cokoliv paměťhodného se svěruje písmu. Tak přistoupilo k této vědě sice jen jedno jméno, ale věc nekonečná, mnohonásobná, chovající v sobě více starostí než příjemností nebo pravdy, totiž dějepis, obtížný ne tak samým dějepiscům jako gramatikům. Neboť kdo by to klidně nesl, že se

⁴³ Vergilius, *Georgika* II 481 n., *Aeneis* I 745 n.

⁴⁴ Rukopisy mají *discendo*, ale většina vydavatelů to opravuje právem na *dicendo*.

⁴⁵ Římský polyhistor Markus Terentius Varro (127-43 př. Kr.).

⁴⁶ Jmenovalo se to *grammatistiké*; slovo *litteratio* je toho doslovným překladem.

⁴⁷ My říkáme samohlásky (buď *a*), polosamohlásky čili zvučné (slabikotvorné) souhlásky (buď *l*) a (němé) souhlásky (na př. *k*). Toto i jiná mluvnická třídění pocházejí od Řeků.

⁴⁸ Jedná o nich prosodie a metrika.

⁴⁹ Slovo *litteratura* je překladem řeckého slova *grammatiké*; má nyní arci jiný význam.

zdá nevzdělavcem člověk, který nic neslyšel o letu Daidalově,⁵⁰ ale nezdá se lhářem, kdo si to vymyslel, hlupákem, kdo tomu uvěřil, a nestydou, kdo se na to tázal? Anebo to, že naši přátelé — často jich proto velmi lituji neodpovědí-li, jak se jmenovala matka Euryalova,⁵¹ jsou viněni z nevědomosti, ale sami se odvažují nazývat ty, kdo se jich na to táží, malichernými, hloupými a ne zvědavými!

Dovršiv a učleniv gramatiku, byl rozum podnícen, aby hledal a pozoroval právě tu sílu, již zrodil tuto nauku, neboť vymezení, třídění a usuzování ji nejen utřídil a uspořádal, nýbrž ji též uchránil od veškerého vnikání klamu. Jak by věru byl mohl přejít k vytvoření něčeho jiného, aniž by byl dříve rozlišil, označil a utřídil své jaksi nástroje i pomůcky a tak vytvořil vědu všech věd, již zvou dialektikou? Ta učí učit, ta učí učit se; ukazuje se v ní sám rozum a odhaluje, čím je, co chce a co dokáže. Zná vědění a samojediná nejen chce, nýbrž i může činit člověka vědoucím.

Ale pošetilí lidé, ač se jim radí správně, užitečně a počestně, nenásledují obyčejně nejčistší pravdy, kterou spatřuje jen málokterý duch, nýbrž vlastních smyslů a zvyků. Proto je bylo nutno nejen učit, pokud to bylo možno, nýbrž často a důrazně pohnout. Tu svou část, jež by to konala, nazval rozum rétorikou; obsahuje více nutnosti než čistoty a má klín přeplněn požitky, které rozdává štědrě lidu, aby se dal přivést k svému prospěchu. Až potud pokročila pomocí svobodných nauk a věd ona část, která se nazývá rozumovou v oboru označování.⁵²

Tu se chtěl rozum povznést k nejblaženějšímu pozorování samých božských věcí. Ale aby se nezřítíl s výše, hledal stupně a sám si v pořádku razil cestu svým majetkem. Toužil totiž po kráse, na niž by mohl patřit sám a prostě bez těchto očí, ale překážely mu v tom smysly. Proto k nim obrátil na chvíli svou pozornost, neboť volaly, že mají pravdu, a tak jej, spěchajícího k jiným věcem, zdržovaly dotěrným hlukem. I začal nejprve s ušima, ježto tvrdily, že jim náleží ta slova, z kterých již byl vytvořil gramatiku, dialektiku a rétoriku. Než rozum, nejschopnější v rozlišování, brzy uviděl, jaký je rozdíl mezi zvukem a tím, čeho je zvuk znakem. Poznal, že se k úsudku sluchu vztahuje pouze zvuk a ten že je trojí: buď v hlase živočicha, nebo v tom, co vzniká v hudebních nástrojích foukáním, nebo v tom, co vzniká úderem. K prvnímu druhu patří tragičtí a komičtí herci, jakékoliv sbory a vůbec všichni, kdo zpívají vlastním hlasem. Druhý druh náleží píšťalám a podobným nástrojům. K třetímu druhu patří kithary, lyry, cimbály a vše, co zvučí úderem.

Rozum však viděl, že je tato látka zcela bezcenná, nejsou-li utvářeny zvuky podle určitého rozměření dob a podle upraveného střídání výšky a hloubky. Poznal, že odtud pocházejí ony prvky, které nazval v gramatice stopami a přízvuky, když tam bedlivě zkoumal a probíral slabiky. A poněvadž bylo snadno pozorovat v jednotlivých slovech krátkosti a délky slabik, roztroušené téměř stejnoměrně v řeči, pokusil se rozložit ony stopy do určitých řad a navzájem je spojovat. Přitom se nejprve řídil samým smyslem a vytkl odměřené oddíly, zvané úseky a členy.⁵³ A aby běh stop nespěchal dále, než by mohl obsáhnout svým soudem, stanovil míru, odkud by se onen běh vracel, a podle toho pojmenoval verš.⁵⁴ To pak, co nebylo omezeno určitou hranicí, ale přece běželo stopami rozumově uspořádanými, označil jménem ‚rytmus‘, jenž latinsky nemohl být

⁵⁰ Daidalos vyrobil sobě a synu Ikarovi křídla, aby na nich uletěli králi Minoovi, jenž je věznil na Krétě.

⁵¹ Ve Vergiliově *Aeneidě* (IX 284 n., 474 n.) se vypráví o hrdinných činech a smrti Euryalově, ale jméno jeho matky se neuvádí.

⁵² T.j. v oboru řeči.

⁵³ Jsou to části, v které se rozpadá věta a verš (řecky *komma a kolón*).

⁵⁴ Versus, vl. obrácený.

nijak jinak nazván než *numerus* (číslo).⁵⁵ Tak zplodil rozum básníky. A když u nich viděl velikou závažnost nejen zvuků, nýbrž též slov a věcí, poctil je co nejvíce a udělil jim moc nad kterýmikoliv rozumovými lžemi. A poněvadž pocházeli z oné první vědy, ustanovil, aby soudci nad nimi byli gramatikové.

Rozum tedy pozoroval, že na tomto čtvrtém stupni, a v rytmech, ať v samé hudbě vládnou čísla a že všechno vykonávají. Prozkoumal velmi pečlivě, jakého jsou způsobu, a shledával, že jsou božská i věčná, zvláště proto, že s jejich pomocí sloučil vše dřívější. A nesl již velmi těžce, že jejich jasnou září zatemňuje tělesná látka slov. A poněvadž to, co vidí mysl, je vždy přítomno a uznává se za nesmrtelné — k tomu náleží, jak se ukázalo, čísla — a poněvadž zvuk, jakožto smyslová věc, uplývá do minulosti a vtiskuje se v paměť, bylo vymyšleno rozumovou lží — neboť rozum byl již nakloněn básníkům —, že Músy jsou dcerami Jova a Paměti.⁵⁶ Proto tato nauka, mající podíl v smyslu i myslí, obdržela jméno musika (hudba).

Odtud se odebral rozum do panství očí a prohlížeje zemi i oblohu, zpozoroval, že se mu nelíbí nic jiného než krása, v kráse tvary, v tvarech míry a v mírách čísla. Uvažoval sám s sebou, zda je tam taková přímka a takový kruh neb jakýkoli jiný tvar a podoba, jakou obsahuje mysl, a shledal, že je tam vše mnohem horší a že nikterak nelze srovnávat to, co vidí oči, s tím, co spatřuje mysl. I to rozlišil, uspořádal, uvedl do nauky a nazval ji geometrií.

Velmi jej dojímal pohyb oblohy a ponoukal jej k bedlivému pozorování. I tam, v naprosto pravidelném střídání časů, v přesně určených drahách hvězd a v řádně vymezených vzdálenostech, zpozoroval, že nevládne nic jiného než ono rozměření a čísla. A vše to podobně vymezil, rozlišil a uspořádal a tím zplodil astrologii,⁵⁷ jež je velikým důkazem pro zbožné a mukou pro zvědavé.

Ve všech těchto vědách se mu tedy objevovalo vše číselným, avšak jasněji se mu to ukazovalo v oněch rozměrech, které viděl nejpravdivěji v sobě samém, když přemýšlel a uvažoval; zato v tom, co se vnímá, shledával spíše jejich stíny a stopy. Tu se velmi vzchopil a vzal na sebe velikou věc: odvážil se dokazovat nesmrtelnou duši. Bedlivě vše prozkoumal a určitě poznal, že přemnoho zmůže, a cokoliv zmůže, že zmůže čísla. Pohnul jím jakýsi zázrak a počal tušit, že on sám je snad právě oním číslem, jímž se všechno počítá, anebo, není-li tomu tak, že je číslo tam, kam se snaží dojít. Uchopil se tedy všemi silami čísla, jež mělo ukázat již veškerou pravdu a bylo v jeho ruce tak jako onen Proteus, o němž se zmínil Alypius v rozmluvě o akademích.⁵⁸ Neboť klamné obrazy těch věcí, jež počítáme, vycházejí z nejskrytějšího čísla, jímž počítáme, strhují na sebe naše myšlení a často dávají uniknout onomu číslu, když je již držíme.

Kdo jim však neustoupí a vše, co je široce a rozmanitě rozptýleno po tolika naukách, uvede v jakýsi jednoduchý, pravdivý a bezpečný celek, ten je zcela hoden jména učence a nehledá již nerozvázně ono božské, jemuž se nemá již jenom věřit, nýbrž je také pozorovat, chápat a podržovat. Kdokoliv je však dosud otrokem žádostí a lpí na pomíjejících věcech, anebo se jim sice již vyhýbá a čistě žije, avšak neví, co je to nic, co je beztvará látka, co utvářené bezduché, co tělo, co bezduché v těle, co místo, co čas, co je to na místě, co v čase, co je místní pohyb, co pohyb ne místní, co stálý pohyb, co věčnost, co je nebýt ani na místě ani nikde, co je mimo čas a

⁵⁵ Řecké slovo *rhythmos* bylo spojováno nesprávně s *arithmos* (číslo).

⁵⁶ V Hesiodově *Theogonii* v. 915 n. V *Retraktacích* (I 3, 5) projevil Augustin nesouhlas s tím, že zde hleděl na Musy jako na bohyně.

⁵⁷ Slovo astrologie značilo i vědecké hvězdářství i pověrečné věštění z hvězd.

⁵⁸ Ve spise *Proti akademikům* (III 11,13) se přirovnávala ztěžka dostupná pravda k mořskému starci Proteovi, jehož bylo nesnadno přinutit k věštění, ježto měnil ustavičně svou podobu.

vždycky, co je nebýt nikde i ne nebýt nikde a co nebýt nikdy i ne nebýt nikdy, kdokoli to tedy neví a bude chtít uvažovat a rozmlouvat ne snad o onom nejvyšším Bohu, o němž se ví lépe nevěděním, nýbrž o své vlastní duši, ten bude tolik bloudit, kolik lze nejvíce bloudit.

Snáze však pozná tyto věci, kdo pochopí přirozená i pomyslná čísla, a pochopí je ten, kdo je nadaný, má výsadou věku nebo nějaké šťastné okolnosti volný čas, plane prudkým úsilím a v dostatečné míře projde uvedeným pořádkem věd. Neboť oněm všem svobodným naukám se učíme jednak pro životní potřebu, jednak pro poznání a pozorování věcí, avšak dospět k plnému využití nauk je velmi nesnadno, ledaže je někdo velmi nadaný a oddává se jim co nejhorlivěji a co nejvytrvaleji od samého dětství.

Tážeme-li se však, čeho je třeba z těchto nauk pro naši otázku, nechť, matko, prosím, neděsí tento takřka nesmírný prales věcí! Neboť ze všech se vyberou některé, počtem zcela nehojné, významem však velmi důležité, jež sice mnozí stěží poznají, avšak tobě budou tak snadny, jako jsou nesnadny lidem velmi pomalým a zcela bídě žijícím. Neboť tvé nadání se mi denně nově projevuje a tvá mysl, jak poznávám, jest — buď tvým věkem nebo tvou podivuhodnou zdrželivostí — zcela vzdálena ode všech malicherností, vynořuje se z veliké poskvrny těla a mocně se pozvedla k sobě samé.

Kdybych arci tvrdil, že snadno dospěješ k mluvě bez mluvnických chyb a bez chyb ve výslovnosti, jistě bych lhal. Vždyť mne samého, jenž jsem se tomu musil nezbytně důkladně učit, dosud napadají Italové při mnoha hláskách a zase já je kárám, i pokud jde o výslovnost. Neboť něco jiného je nabýt jistoty v řeči učení a něco jiného nabýt jí původem. Tak řečené soloikismy však shledá asi každý znalec v mé řeči, dá-li bedlivý pozor; vždyť mě kdosi velmi učeně přesvědčil, že se i Cicero dopustil několika takových chyb. A za našich časů byl vytčen takový druh barbarismů, že se zdá barbarskou i ta Ciceronova řeč, jíž zachránil Řím.⁵⁹ Avšak ty, pohrdajíc těmito dětinskými nebo pro tebe bezvýznamnými věcmi, poznáš téměř božskou moc i povahu gramatiky a ukáže se, že jsi podržela její duši a řečníkům zanechala její tělo.

To bych mohl říci i o ostatních naukách tohoto druhu. Pohrdáš-li snad jimi úplně, radím ti, pokud se toho odvažuji jako syn a pokud to dovoluješ, abys pevně a opatrně střehla svou víru, kterou jsi získala skrze posvátná tajemství, a dále, abys vytrvale a pečlivě setrvala v tomto způsobu života.

Jsou však věci zcela skryté a přece božské: jak to, že Bůh nečiní nic zlého, je všemohoucí a přece se děje tolik zlého? K jakému účelu stvořil Bůh svět, ač ničeho nepotřeboval? Zda bylo vždycky zlo, či se počalo v čase? Jestliže bylo vždycky, zda bylo pod správou Boží, a bylo-li pod ní, zda byl věčně také tento svět, v němž bylo ono zlo přemáháno božským pořádkem? Jestliže však tento svět počal někdy být, jak bylo zlo ovládáno Boží mocí dříve, než svět byl, a proč bylo třeba stvořit svět, v němž by zlo, které již krotila Boží moc, bylo obsaženo jako trest duší? Byl-li však čas, kde nebylo zlo pod Boží vládou, co se to náhle stalo takového, co se před tím ve věčnosti nikdy nestalo? Říkat, že v Bohu vznikl nový záměr, je zcela pošetilé, neřku-li bezbožné. Říkáme-li však, což někteří myslí, že bylo zlo Bohu obtížné a jaksi protivné, tu již nikdo učený se nezdrží smíchu a každý neučený se bude horšit, neboť jak pak mohla škodit Bohu ona neznámá přirozenost zla? Řeknou-li, že nemohla, pak nebude příčiny k stvoření světa; řeknou-li, že mohla, pak je neodpustitelným hříchem věřit, že lze Bohu ublížit, a nemyslit alespoň, že se postaral svou silou, aby se neublížilo jeho podstatě; uznávají totiž, že je zde duše podrobena trestům, a tvrdí, že není vůbec rozdílu mezi podstatou její a Boží. Kdybychom však řekli, že tento svět nebyl stvořen, pak je taková víra bezbožná a nevděčná, neboť by z toho plynulo, že jej Bůh

⁵⁹ Týká se patrně řeči proti Katilinovi.

nestvořil. Nuže o těchto a takových věcech lze uvažovat buď v onom pořádku vědeckého vzdělání, anebo o nich vůbec nelze uvažovat.

A aby se někdo nedomníval, že jsme tu obsáhli něco příliš rozlehlého, pravím jasněji a kratčeji, že o poznání oněch věcí nesmí nikdo usilovat bez oné jaksi dvojité vědy správného rozmlouvání a moci čísel. Pokládá-li někdo i to za přílišné, a zná dobře jenom čísla anebo jenom dialektiku! Je-li i to nesmírné, ať zná dokonale jen to, co je to jedno mezi čísly a jakou má moc ne ještě v onom nejvyšším zákoně a nejvyšším pořádku vesmíru, nýbrž v tom, co denně porůznu vnímáme a konáme! Neboť na toto vědění navazuje již sama filosofická nauka a v ní nenalezneme nic jiného než, co je to jedno, arci jedno mnohem vznešenější a božštější.

Filosofie odpovídá na dvojí otázku: jedna je o duši, druhá o Bohu. Jedna nás přivádí k tomu, že známe sebe samé, druhá, že známe svůj původ. Ona je nám sladší, tato dražší; ona nás činí hodnými blaženého života, tato nás činí blaženými; ona je pro ty, kdo se ještě učí, tato již pro učené. To je pořádek v usilování o moudrost; jím se stává každý schopným, aby chápal světový pořádek, t. j. aby rozeznával dva světy i samého otce veškerenstva, o němž nemá duše žádného vědění mimo vědění, že ho nezná.

Zachovávajíc tedy tento pořádek, duše, oddaná již filosofii, pohlíží nejprve do sebe samé. Její vzdělání jí již přesvědčilo, že jí náleží rozum, anebo že je sama rozumem a v rozumu že není nic lepšího a mocnějšího nad čísla, anebo že rozum není nic jiného než číslo. Bude pak s sebou takto mluvit:

»Jakýmsi vnitřním a skrytým svým pohybem mohu rozlučovat nebo spojovat to, čemu je třeba se učit, a tato má síla se zve rozumem. Avšak co je nutno rozlučovat, ne-li to, co se buď pokládá za jedno a není jím, anebo aspoň není tak jedním, jak se zato má? Podobně proč je nutno něco spojovat, ne-li, aby se to stalo jedním, pokud je to možno? Tedy i v rozlučování i ve spojování chci jedno a miluji jedno, ale když rozlučuji, chci je očistěné, a když spojuji, chci je celé. V onom případě se vyhýbáme cizímu, v tomto spojujeme, co k sobě náleží, aby vznikla dokonalá jednota.

Aby byl kámen kamenem, jsou v jedno sceleny všechny jeho části a celá jeho podstata. Což strom? Zdaž by byl stromem, kdyby nebyl jedno? Což údy kteréhokoliv živočicha, jeho vnitřnosti a vše to, z čeho se skládá? Utrpí-li tyto věci rozloučení jednoty, jistě to nebude již živočich. Oč jiného usilují přátelé než o to, aby byli jedním? A čím více jsou jedním, tím více jsou přáteli. Národ jest jedna obec, jíž je nebezpečna nesvornost; co jiného je však nesvornost než nesmyslet jedno? Z mnoha vojnů vzniká jedno vojsko; zdaž není kterékoliv množství tím méně přemáháno, čím více se spojuje v jedno? Odtud samo spojení v jedno bylo pojmenováno *cuneus* (klínový šik), tj. *co-uneus* (s -jeden). Což všechna láska? Zdaž se nechce sjednotit s tím, co miluje, a podaří-li se jí to, sjednocuje se s ním? Sama pohlavní rozkoš netěší tak mocně pro nic jiného, leč že se milující těla spojují v jedno. Čím je bolest zhoubná? Tím, že se snaží rozdělit, co bylo jedním. Je tedy obtížné a nebezpečné sjednocovat se s tím, co lze odloučit.

Z mnoha věcí, před tím porůznu ležících a potom sloučených v jeden tvar, stavím jeden dům. Jsem lepší, jestliže tvořím a onen dům je tvořen; proto jsem lepší, poněvadž tvořím; není tedy pochyby, že jsem lepší, než je dům. Ale nejsem proto lepší než vlaštovka nebo včela — vždyť i ona staví umělé hnízdo a tato plástve —, nýbrž proto jsem nad ně lepší, ježto jsem rozumný tvor. Ale je-li rozum v přesných rozměrech, zdaž je to, co stavějí ptáci, méně vhodně a souhlasně rozměřeno? Naopak, je to uděláno zcela podle čísel. Nejsem tedy lepší tím, že konám něco podle čísel, nýbrž že čísla poznávám. Jak pak, oni ptáci, nemajíce vědění, mohli tvořit podle čísel? Zajisté mohli. Odkud se to pozná? Z toho, že i my přikládáme jazyk k zubům a k patru v určitých rozměrech, aby vyšly z úst hlásky i slova, a přece neuvažujeme, mluvíme-li, jakým

pohybem úst to máme dělat. Dále kterýpak dobrý zpěvák, třebaš neznalý hudební nauky, nezachovává při zpěvu samým vrozeným smyslem i rytmus i melodii, které si zapamatoval, a co může být nad to číselnějšího? Nemá o tom vědění, jsa neučený, a přece to činí působením přírody. Kdy je však lepší a vyniká nad zvířata? Tehdy, když ví, co dělá. Nic jiného mě nepovznáší nad zvíře než to, že jsem rozumný tvor.

Jakým způsobem je tedy rozum nesmrtelný a já jsem vymežován jako cosi zároveň i rozumného i smrtelného? ⁶⁰ Či snad není rozum nesmrtelný? Avšak jedna ke dvěma nebo dvě ke čtyřem je nejpravdivější rozumový poměr⁶¹ a tento poměr nebyl včera pravdivější než dnes a nebude pravdivější zítra nebo po roce, a ani kdyby se celý tento svět zřítíl, nebude možno, aby tento rozumový poměr neplatil. On je vždy stejný, tento svět však ani neměl včera, ani nebude mít zítra to, co má dnes, a ani v sám dnešní den, ba ani po dobu jediné hodiny neměl slunce na témže místě; nic v něm netrvá a nic nemá stejně ani v kratičké době. Je-li tedy rozum nesmrtelný a já, jenž všechny věci buď rozlučuji nebo spojuji, jsem rozumem, pak to, čím jsem zván smrtelným, není mé. Anebo není-li duše totéž co rozum, ale já rozumu užívám a rozumem jsem lepší, pak je třeba prchat od horšího k lepšímu, od smrtelného k nesmrtelnému.«

Toto i mnoho jiného s sebou mluví a uvažuje duše řádně vzdělaná, nechci to však probírat, abych, snaže se vás poučit o pořádku, nepřekročil míru, jež je matkou pořádku. Duše tedy přivádí sebe postupně k mravnosti a k nejlepšímu životu ne již pouhou vírou, nýbrž bezpečným rozumovým postupem. Neboť, pozoruje-li bedlivě sílu a moc čísel, bude se jí zdát zcela nedůstojným a zcela žalostným, aby s pomocí jejího vědění správně plynul verš a souzvučně zněla kithara, avšak aby její život a ona sama, duše, se ubírala bludnou cestou, a jsouc ovládána chtíčem, zněla nelibě s ošklivým hřmotem neřestí.

Až se však duše upraví, uspořádá a učiní souzvučnou i krásnou, odváží se již patřit na Boha i na sám pramen, odkud se prýští všechno pravdivé, i na samého Otce pravdy. Veliký Bože, jaké to budou oči, jak zdravé, jak krásné, jak silné, jak vytrvalé, jak jasné, jak blažené! A co je to, co vidí ony oči? Co, prosím, co máme myslit, co hodnotit, co mluvit? Nabízejí se nám běžná slova a všechna jsou poskvrněna nejvšednějšími věcmi. Neřeknu nic více, než že je nám slibován pohled na krásu, jejímž napodobením jsou ostatní věci krásné, ale proti níž jsou ošklivé. Kdokoliv ji spatří — a spatří ji, kdo dobře žije, dobře se modlí a dobře se učí —, zdaž ho potom někdy znepokojí, proč si jeden člověk přeje mít děti a nemá jich, druhý jich má hojně a dává je pohazovat, jiný je nenávidí, nežli se narodí, ale miluje narozené? Nebo to, proč není v rozporu, že se nestane nic, co by nebylo u Boha, z čehož nutně plyne, že se děje vše v pořádku — a že přece neprosíme Boha zbytečně? Konečně zdaž znepokojí tohoto muže nějaká břemena nebo nějaká nebezpečnoství nebo nějaké nevlídnosti a nějaké lichotky osudu? Neboť v tomto smyslovém světě je třeba důkladně uvažovat, co je čas a místo, aby se pochopilo, že to, co blaží v části místa nebo času, je mnohem lepší v celku, jehož ono je částí, a naopak aby bylo jasno vzdělanému člověku, že to, co uráží v části, neuráží pro nic jiného než proto, že není viděn celek, s nímž ona část podivuhodně souhlasí, avšak v onom pomyslném světě kterákoli část je krásná a dokonalá tak jako celek.

O tom promluvíme obšírněji, jestliže při svém vzdělávání počnete zachovávat buď tento pořádek, který jsem vám ukázal, nebo nějaký jiný, snad kratší a pohodlnější, ale přece, jak vás vybízím a jak doufám, správný a jestliže jej budete zachovávat zcela svědomitě a vytrvale.

A aby nám to bylo možno, musíme dbát co nejvíce o dobré mravy, neboť jinak nás náš Bůh nebude moci vyslechnout, avšak velmi rád nás vyslechne, budeme-li řádně žít. Modleme se tedy,

⁶⁰ Sr. II 31.

⁶¹ *Ratio*, jak řečeno, značí rozum i poměr (sr. II 34).

aby se nám dostalo ne bohatství nebo poct nebo jiných takových vratkých, kolísavých a při jakékoliv překážce pomíjejících věcí, nýbrž toho, co nás činí dobrými a blaženými.

A aby byly vykonávány tyto modlitby co nejpokorněji, to ukládáme hlavně tobě, matko, neboť, jak bez váhání věřím a hlásám, jenom na tvé prosby mně dal Bůh takovou mysl, že vůbec nic nestavím nad nalézání pravdy, nic jiného nechci, na nic jiného nemyslím a nic jiného nemiluji. Nepřestávám pak věřit, že tohoto tak velikého dobra, po němž jsme zatoužili tvou zásluhou, dosáhneme tvou modlitbou.

„Avšak tebe, Alypie, proč bych pobízel, proč bych napomínal? Vždyť ty jen proto nevybočuješ z míry, ježto sebevětší lásku k takovým věcem lze snad zvat malou, avšak nikdy nemírnou.“

Tu pravil Alypius: „Způsobil jsi věru, že pověst o nejučenějších a největších mužích, jež se nám druhy zdávala neuvěřitelnou vzhledem k velikosti jejich činů, nyní — vlivem našeho každodenního uvažování a našeho nynějšího obdivu k tobě — nejenom nebereme v pochybnost, nýbrž bychom mohli na ni i přísahat, kdyby toho bylo třeba. Což jsi dnes téměř neodhalil našim očím ono ctíhodné učení Pythagorovo, jež bylo právem pokládáno bezmála za božské a takovým se též osvědčilo?⁶² Vždyť jsi stručně a jasně naznačil jeho životní předpisy a nejen cesty, nýbrž samy nivy i čisté toky vědy, a což přineslo onomu muži zvláštní čest, též samu svatyni moudrosti, kde jest, jaká jest a jací lidé ji hledají. Proto, ač tušíme i věříme, že znáš ještě skrytější věci, přece bychom pokládali za neslušné, kdybychom chtěli ještě něco více od tebe žádat.“

„Rád to přijímám,“ pravil jsem, „neboť mě těší a podněcují ne tak tvá slova, která nejsou pravdivá, jako pravdivá mysl v tvých slovech. Je věru dobře, že jsem se rozhodl poslat tento spis tomu, jenž o mně mluví rád mnoho nepravdivého. Budou-li jej však číst snad jiní, ani těch se nebojím, aby se na tebe nehoršili. Neboť kdo by neprominul co nejvládněji mylnému úsudku milujícího?“

Co se však týče tvé zmínky o Pythagorovi, přišel ti patrně na mysl oním neznámým, skrytým Božím pořádkem. Neboť jsem úplně zapomněl na věc velmi důležitou, jíž se při onom muži — lze-li věřit tomu, co bylo pro paměť zapsáno, ale kdo by nevěřil Varronovi? — podivuji a téměř denně, jak víš, ji vychvaluji, že totiž nauku o řízení obce podával naposled svým posluchačům, již učeným, již zdokonaleným, již moudrým, již blaženým. Neboť tam spatřoval tak bouřlivé vlny, že jim nechtěl vystavovat leč takového muže, který by se při vládě vyhýbal téměř božským způsobem skaliskům, a kdyby ho vše opustilo, sám by se postavil oněm vlnám jako skála. Vždyť jen o mudrci lze říci:

*„Onen tak odolává jak skalisko nehnuté v moři,⁶³
i ostatní, co bylo v tom smyslu řečeno znamenitými verši.“*

Tu byla ukončena rozmluva a za obecné radosti i dobré naděje jsme rozpustili své zasedání, když byla již přinesena noční svítilna.

⁶² V *Retraktacích* (I 3, 10) zmírňuje Augustin chválu, jíž tu vzdal Pythagorovi.

⁶³ Vergilius, *Aeneis* VII 586 (o králi Latinovi, na nějž doráží lid, aby zvedl válku proti Aeneovi).